

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

AMANDRY, M. - DHÉNIN, M. *Les collections numismatiques*. Musée départemental de Gap. Gap, 1991.

El museu departamental de Gap, a l'Alta Provença, ha publicat el resultat d'una eficaç col·laboració entre aquesta institució i el Cabinet des Medailles de París. Un fons de vuit-mil monedes propietat del citat museu foren estudiades pels dos autors, ambdós conservadors del gabinet parisenc. Una selecció de tres-centes peces, evidentment les més significatives, fou recollida en un acurat catàleg editat pel Museu departamental.

Hom s'adona immediatament que M. Amandry i M. Dhénin no es van voler limitar a una simple catalogació sinó que encararen la seva tasca amb veritable interès d'investigador.

Així, d'una banda descobrirem no tan sols un aplec de peces valuoses sinó també conjunts ignorats, procedents d'antics tresors dels quals hom només disposava de vagues notícies. D'altra banda, M. Amandry precedeix les descripcions d'una introducció històrica que permet fer-nos càrrec de les característiques essencials i de l'evolució al llarg del temps de l'amonedament romà. M. Dhénin tampoc es limita als fons i la seva classificació sinó que s'endinsa decididament en la història monetària de Gap i ens recrea en una veritable demostració de coneixements numismàtics i bibliogràfics. Els més recòndits treballs són sistemàticament recorreguts per l'autor que ens reconstrueix així l'evolució de l'estudi de la numismàtica de la regió, realitzant l'anàlisi crítica i arribant a les conclusions. Certament la numismàtica de Gap és enfocada en tota la seva amplitud, tant si hi ha al museu estudiat la representació corresponent com si no.

A l'apartat del Món Antic cal destacar la presència de dos bronzes emporitans, un amb llegenda ibèrica i l'altre llatina.

Són de notable interès per a nosaltres les informacions referents a les amonedacions episcopals medievals, en connexió amb els dominis que una

branca dels comtes urgellesos exercí a l'Alta Provença o comtat de Forcalquer.

Una magnífica col·laboració, doncs, servida per ambdues parts, Museu i especialistes, amb veritable lliurament i eficàcia.

M. Crusafont

BENAGES I OLIVÉ, J., *Les Monedes de Tarragona*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, filial I.E.C., Barcelona-Tarragona, 1994, 261p., nombroses il·lustracions color.

La història i la producció del taller monetari de Tarragona són estudiades en tota la seva amplada cronològica. És a dir des de l'antigüitat als nostres dies. En aquest sentit l'obra de J. Benages pot considerar-se pionera, ja que els estudis sobre una seca solen circumscriure's a un període determinat, habitualment l'Edat Antiga. Certament que la importància de Tarragona al llarg de la història feia tant adient com necessari un treball d'aquesta mena, però calia la voluntat i la competència per a dur-lo a terme. Això és el que ha fet J. Benages que, conscient del rigor amb que havia de fer-se, no ha dubtat en buscar el concurs de dos eminents especialistes de la moneda antiga d'Hispania i de la moneda catalana de les edats Mitjana i Moderna. Ens referim al Dr. Leandre Villaronga que és autor del capítol dedicat a les amonedacions tarragonines durant l'Edat Antiga i al Dr. M. Crusafont i Sabater que ho és del que estudia les emissions monetàries a les Edats Mitjana i Moderna.

L'obra s'estructura en torn a dos grans apartats. El primer conté l'estudi de la història de la moneda amb un ampli capítol introductori, seguit dels que es destinaran a tractar en profunditat cada període històric, és a dir l'Antigüitat, Edats Mitjana-Moderna i l'Edat Contemporània. Després d'un apèndix documental, entrem a la segona part dedicada a la catalogació exhaustiva de la numària tarragonina amb un total de 689 monedes. D'aquestes 200 són ibèriques, 241 són d'època romana, 150 corresponen al període visigot, 12 són medievals i 17 són monedes eclesiàstiques o pallofes. Es cataloguen també 28 varietats del duro de Tarragona del 1809, 32 monedes de la Junta de Defensa de Catalunya i 9 bitllets de paper moneda emesos per la ciutat durant la Guerra 1936-1939.

Aquest catàleg no és solament impressionant per la seva meticulositat, sinó també pel gran nombre de tipus i variants noves que aplega. Destaquem la dracma ibèrica d'imitació emporitana amb lectura *Tarakon-Salir*, un quinari d'època ibèrica de gran raresa (núm. 14), el semis amb signe TI.TAS darrera el bust (núm. 84), entre d'altres. D'època romana destaquem la curosa catalogació que es fa de les peces de les Guerres Civils a nom de Galba i Viteli emeses a Hispania, mentre Tarragona n'era la capital. El recull de 150 tipus i varietats diferents de trients visigots és realment impressionant i pel que fa al període Medieval-Modern cal parlar esment en el repertori de senyals i pallofes amb alguns tipus inèdits, com és ara el d'una pallofa triangular, la primera coneguda d'aquesta forma. També té gran interès el senyal de plom del temps de Felip II (III) del que només se'n coneixien dos exemplars. Per l'Edat contemporània cal parlar esment en tot el

recull de 28 varietats del duro del 1809, gairebé totes inèdites i cal destacar l'exemplar contramarcant amb l'àliga napoleònica.

L'obra, que gaudeix d'una presentació formal magnífica amb nombroses làmines en color tant de monedes com d'altres elements arqueològics o històrics de Tarragona, ha estat editada per la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (filial de l'Institut d'Estudis Catalans).

A.M. Balaguer

DATZIRA, S. *La Moneda a la Catalunya Central*, Manresa, 1991, 349 p.

A partir del recull d'articles i de treballs de Sebastià Datzira que formen aquest llibre i que l'autor dedicà a la moneda i als fenòmens monetaris a la ciutat de Manresa i a les comarques del seu entorn —allò que s'ha anomenat la Catalunya Central— el llibre assoleix el caràcter d'una monografia sobre la moneda en aquest àmbit geogràfic.

L'obra dedica una especial atenció a l'estudi de les troballes i de la circulació monetària i també a la publicació de fons de museus, però hi trobarem igualment aportacions que es fonamenten amb dades inèdites d'arxiu, com la que realitzà sobre les amonadacions de la Guerra dels Segadors o bé el seu ampli treball, en col·laboració amb A. Turró, sobre el paper moneda al Bages durant la guerra civil 1936-1939. Aquest darrer estudi romagué inèdit fins la publicació del llibre que comentem i és sens dubte el treball més minuciós i documentat de que disposem en l'àmbit de tot l'Estat sobre el fenomen de les emissions locals d'aquest període. Cal assenyalar amés que tots els bitllets del Bages aplegats en un acurat catàleg en aquesta obra són reproduïts en color, fet que no té tampoc precedents.

Pel que fa als altres períodes històrics, hom hi trobarà un estudi general sobre la circulació de la moneda al Bages, dos articles sobre els fons de moneda de l'Antiguitat al Museu Comarcal de Manresa, sis articles sobre moneda a l'Edat Mitjana amb aportacions sobre troballes i sobre el croat de Barcelona i el florí, sis articles més sobre les Edats Moderna i Contemporània i dos sobre medallística. Un capítol introductori, realitzat per M. Crusafont i Sabater i Anna M. Ballaguer faciliten la visió de conjunt.

El pròleg, de J. M. Gasol, dedica a la personalitat de l'autor desaparegut un emotiu record.

A. M. Balaguer

DICCIONARI D'HISTÒRIA DE CATALUNYA, Edicions 62, Barcelona, 1992, 1.147 p.

Els termes numismàtics i els que es relacionen amb la història de la moneda han rebut el tractament i la consideració adients en la redacció d'aquest diccionari.

L'obra en general és dirigida a un públic ampli, però en haver estat realitzada amb rigor científic i amb el criteri d'incorporar les noves aportacions historiogràfiques resultarà d'interès i d'utilitat als mateixos professionals de la història. Cal considerar, per altra banda, que l'aparició d'un diccionari específic de termes històrics, i centrat més concretament en la història de Catalunya, ve a omplir el buit existent d'obres d'aquest tipus.

El tema numismàtic s'articula en torn de tres grans entrades que són: moneda, seca i numismàtica i es complementen amb cent seixanta entrades més, totes elles específicament de significat monetari i numismàtic. Tot i que els criteris editorials marcats per la redacció del *Diccionari* han estat força restrictius, resulta ben positiu que en una obra d'aquest abast s'hi haguí pogut introduir un contingut prou important de mots amb les seves definicions actualitzades i revisades d'acord amb els recents treballs d'investigació.

A.N.

GIL FARRÉS, O. *Introducción a la Numismática*. A.N.E. i F.N.M.T. Barcelona-Madrid 1993.

Gil Farrés sempre serà recordat com l'investigador que va proveir als numismàtics peninsulars de dues obres bàsiques en un llarga període de temps gairebé del tot orfe de llibres orientadors. Ens referim a *Historia de la moneda española* (1959, reeditat 1976) i *La moneda hispánica en la Edad Antigua* (1966). Ambdues obres foren igualment d'utilitat per les àmplies i ben actualitzades bibliografies. Certament no són pas aquests els únics mèrits de l'autor, que fou un dels més sòlids puntals de la revista *Numario Hispánico* on feu una ingrata i sacrificada labor de recensions i compta amb altres treballs d'interès.

Un any abans de morir l'autor lliurà l'original que ara comentem i que han editat conjuntament la "Asociación Numismática Española" i la "Fundación Casa de la Moneda de la F.N.M.T." iniciant així una interessant col·laboració en l'àmbit de les publicacions numismàtiques.

L'obra procura donar unes orientacions generals sobre la numismàtica. Aquestes abracen tots els vessants possibles: conceptes bàsics, col·leccionisme i investigació i es clou encara amb un breu resum de la història de la moneda a tot el món i per a totes les èpoques, naturalment de forma molt sintètica. L'autor hi aboca tota la seva experiència i tota la seva erudició, que era molt considerable, de manera que respon satisfactòriament a qualsevol qüestió que es pugui plantejar una persona que s'apropi a la nostra especialitat. Es doncs, una introducció, però també un útil llibre de consulta que amb freqüència serà emprat fins i tot pels numismàtics més preparats.

Certament no estarem d'acord en tots els plantejaments de l'autor en alguns aspectes, però també és cert que el llibre preten instruir més que no pas plantejar nova teoria, de manera que els aspectes que puguin resultar polèmics hi tenen un pes molt relatiu.

Es tracta doncs d'una obra que no té pràcticament precedents i que resulta

imprescindibles als numismàtics i a tota persona que vulgui aproximar-se a la problemàtica de la nostra especialitat.

M. Crusafont

NUMISMA, núm. 230, gener-juny 1992, revista semestral editada per la "Sociedad Íbero-Americana de Estudios Numismáticos" i per el "Museo Casa de la Moneda", Madrid.

La revista *Numisma* ha tributat a l'obra i a la personalitat investigadora d'Antonio Orol Pernas un sentit homenatge pòstum en dedicar-li aquest volum. Hi han col·laborat els més destacats investigadors i estudiosos en actiu que té la numismàtica arreu de l'estat espanyol i el resultat ha estat l'aplec dels treballs que relacionem.

Villaronga, L.: Les dracmes ibèriques d'imitació emporitana amb l'arrel BELSE o OLSE. Chaves Fernández, Rafael y Chaves Gómez, María José: Aportación al corpus de la moneda visigoda. Frochoso, Rafael: Contribución a la numismática de las taifas almorávides. Quirates de Muhammad ibn Sa'd ibn Mardanis 542-567 H. (1148-1171). Ibáñez Artica, Miguel: Nota sobre monedas medievales de Navarra. Crusafont i Sabater, M.: La circulación monetaria en la Navarra medieval. Fontenla Ballesta, S.: Contribución al catálogo de monedas de plata nazaríes. Pellicer i Bru, J.: Acotaciones al documento monetario de los «Treze Caballeros». Balaguer, Anna M.: Un singular tipo de enrique-castellano de Burgos. Romero Molina, Rosa: Contribución al estudio de la Casa de Moneda de Madrid en tiempos de Enrique IV: Fuentes documentales. Rueda Sabater, M., y Sáez Saiz, I.: Hallazgos medievales de moneda castellana y leonesa. Ibrähim, Tawfîq: Una acuñación inédita de Muhammad XIII de Granada. Mateu y Llopis, Felipe: Las intituciones de Isabel la Católica en la Corona de Aragón: Una evocación diplomática y monetar. Pérez Sindreu, Francisco de Paula: Acuñaciones mandadas efectuar en Barcelona, por Carlos I, en 1535. Martín-Peñato Lázaro, María José: La moneda forera en Toledo: Privilegios de exención. Murray, Glenn: La Real Casa de Moneda de Molinos de Córdoba; aportación de documentos al descubrimiento de esta ceca moderna por Antonio Orol, a su memoria. Torres, Julio: La numismática medieval en NUMISMA. Beltrán, Antonio: El museo de «La Monnaie» de París: Digresiones acerca de la exhibición pública de las monedas. Sánchez de Arza, Vicente: Miguel de Unamuno.

I CONGRESO DE HISTORIA DE LA MONEDA. CONMEMORACIONES 1992, actes publicades a *Gaceta Numismática* 107, desembre 1992; 108, març 1993.

En l'avinentesa de les diferents commemoracions i celebracions que s'esqueien l'any 1992, l'Asociación Numismática Española organitzà aquest congrés que fou dirigit per la Dra. A. M. Balaguer i al que participaren com a ponents professors de les universitats de: Lima, Barcelona, Cervera i Sòria. Els temes a desenvolupar feien referència a: la moneda del darrer reialme musulmà peninsular, el de Granada, —en el cinc-cents aniversari de la seva desaparició—;

la moneda a Íbero-amèrica —en el cinc-cents aniversari del descobriment d'aquell continent—; la moneda en el context peninsular en el moment d'aquesta descoberta geogràfica i, finalment, la moneda en els Jocs Olímpics —amb motiu de la celebració dels Jocs a Barcelona—. Les ponències i les comunicacions presentades foren les següents:

Ponència: Granada, per J. I. Saenz Diez.

Comunicacions: El «Pesante» del Marquesado del Sabad, Circulación de una moneda nazarí en el siglo XVI?, per Josep Pellicer i Bru.

Hallazgos monetarios nazaríes en el Valle del Guadalentin, per Salvador Fontenla Ballesta.

Ponència: «La moneda en la América Española», per Eduardo Dargent Chamot.

Comunicacions: «La diffusion de l'argent du Potosí dans le monnayage Européen a partir du XVIe siècle, le circuit Méditerranéen», per J-N. Barrandon; M. F. Guerra; E. LE Roy Ladurie; C. Morrisson y B. Colin.

«Pedro Martín de Palencia, ensayador y fundidor de la casa de moneda de Potosí (1622-1628)», per K. A. Dym.

«Las monedas en las Islas Canarias "La Bamba", per Jesús Manuel Lorenzo Arrocha.

Ponència: «Dos reformas monetarias de los Reyes Católicos en Castilla 1475 y 1497 y una panorámica de la moneda en la Corona Catalano-Aragonesa a la víspera del descubrimiento de América», per Anna M. Balaguer.

Comunicacions: «Circulación de moneda castellana en Catalunya en el siglo XVI. El hallazgo de Valls» per M. Crusafont i Sabater. (Publicat a G. N. 109)

Documents per a la història de la moneda eclesiàstica de Cervera (segles XV i XVI), per Josep M. Llobet i Portella.

Ponència: Els Jocs Olímpics: Guerra, Mites, Poesia i Moneda, per Carles Miralles.

Comunicacions: Introducción a las monedas de los Clásicos Olímpicos, per Diego Enrique Castaño.

Un testimoni de la Vocació Olímpica de Barcelona, per M. Crusafont i Sabater.

Monedas Olímpicas Modernas 1951-1992, por Juan García García.

La iconografía en las monedas de los Juegos Olímpicos de verano de la Era Moderna, por Jaime Casas Pla.

A.N.

MÓN ANTIC

ALFARO ASINS, C. *Sylloge Nummorum Graecorum, España, Museo Arqueológico Nacional*, Vol. I. Hispania. Ciudades Feno-púnicas. Parte 1: Gadir y Ebusus, Madrid, 1994, 164 pgs, 986 monedas.

Per fi ens arriba el primer Sylloge d'Espanya. Abans de tot hem de felicitar a l'autora, la Dra. Alfaro, no solament pel treball realitzat sinó per l'empenta que ha posat en aconseguir la seva publicació.

El seu projecte és ampli. En el Museu Arqueològic Nacional de Madrid es guarden 16.000 monedes antigues d'Hispania, que seran publicades en 16 volums. La descripció seguirà un ordre geogràfic, de sud a nord, començant per Andalusia, per acabar a Catalunya.

En aquest volum l'autora comença donant-nos la història de la formació del "Gabinete Numismático del M.A.N.", des de la fundació de la "Real Libreria" el 1809, passant per la fundació del M.A.N. l'any 1867 i pels difícils moments de la guerra civil per arribar sortosament als nostres dies en què el "Gabinete Numismático del M.A.N." està a l'abast de tots els investigadors.

A continuació incideix en detall en la formació de les col·leccions de les monedes de Gadir i Ebusus, especialment les procedents de la col·lecció Sastre.

Abans de donar el repertori de les monedes, ens presenta un estudi-resum de les seques de Gadir i d'Ebusus.

No és habitual en els Sylloge fer aquests estudis, és més no sabem si l'auora seguirà aquest mètode en els següents volums al parlar d'altres seques. Si no ho fa trencarà el mètode i si ho fa vindrà a donar-nos com un manual.

L'edició d'aquest volum s'ha fet en el nou format, més reduït, que fa l'obra més manejable.

Són 842 les monedes de Gadir repertoriades i 144 les d'Ebusus.

Pel que fa a la moneda de plata, sempre la més important, inclou una dracma de Gadir i quatre hemidracmes de la primera emissió, junt amb tres divisors, que qualifica d'"agorah", seguint unes insinuacions de Jenkins. Després, de la segona emissió, sis hemidracmes i tres divisors, que ara no qualifica d'"agorah". Dues d'aquestes hemidracmes no figuraven en l'anterior catàleg de Navascués, puix procedeixen de la col·lecció Sastre. A les hemidracmes trobem a faltar el tipus en el que el cap de Melgart mira a la dreta.

D'Ebusus presenta quatre monedes de plata, qualificant la primera de dubtosa.

Aquí ha passat allò que ens pot succeir a tots; la peça 897, porta el símbol de cornucòpia, que la fa inèdita, i resulta que no està descrita en el catàleg, puix està inclosa entre les hemidracmes sense símbol.

Aquesta important moneda, la més rellevant de tot el Sylloge, prové de la col·lecció Sastre.

Per no figurar en l'anterior catàleg de Navascués són novetat les monedes de Gadir amb inscripció llatina, núms. 757 a 838.

Acaba el volum amb la llista d'inscripcions fenícies, contramarques i els índex: geogràfic, de personatges, lletres i llegendes púniques i neopúniques,

llegendes llatines, tipus d'anvers i de revers, símbols, reecunyacions, contramarques i la col·lecció d'on provenen.

Esperem amb força interès la continuació d'aquest Sylloge, per les novetats que hi trobarem, felicitant a l'autora a la que desitgem l'empenta suficient per continuar tan important obra.

L. Villaronga

ALFARO ASINS, C. «Epigrafía monetar púnica y neopúnica en Hispania. Ensayo de síntesis», *Ermanno Arslan Studia Dicata*, Glauco, 7, part 1, Milà, 1991, 109-156.

Interessant síntesi amb comentaris molt encertats sobre les monedes amb inscripcions púniques, neopúniques i liobiofenícies.

Insisteix en l'aspecte epigràfic i presenta totes les darreres novetats sobre la qüestió.

És una bona preparació i punt de partida per un treball ambiciós sobre les monedes amb les dites inscripcions de la Península Ibèrica.

L. Villaronga

ARNOLD-BIUCCHI, C. «The Randazzo hoard 1980 and sicilian chronology in the early fifth century B.C.» *Numismatic Studies*, núm. 18, The american numismatic Society, Nova York, 1990, 78 p., 20 làmines.

El tresor de Randazzo descobert a Sicília l'any 1980 fou dispersat salvant-se un conjunt de 479 tetradracmes, les quals foren depositades a l'American Numismatic Society. Altres monedes han estat estudiades arribant-se a catalogar 539 tetradracmes.

Sens dubte, aquest grup de monedes és una bona representació del tresor, malgrat que faltin les peces més rares i valuoses, principalment les de Katania i Naxos.

El conjunt estudiat, exclusivament de tetradracmes, està format per les monedes següents: Rhegion 10, Akragas 8, Gela 29, Katane 29, Leontini 14, Messana 136, Naxos 5 i Syracuse 308.

Aquestes peces estan incloses en el període de 510 a 450 a C, que conegué la instauració i la caiguda de tiranies a les ciutats que bateren les monedes del tresor.

Les tiranies s'organitzaven dintre d'una força militar per resistir als invasors, cartaginesos i etruscs, essent necessària la moneda.

La batalla d'Himera, l'any 480 a C, i la de Kyme, l'any 474 a C, enquadren els fets entorn a la batuda de les monedes del tresor.

El tresor és considerat per l'autora com d'estalvi, en presentar totes les monedes una conservació semblant, la qual si no és molt bona és degut a estar batudes amb encunyats gastats, i no presentar desgast per la circulació.

L'autora amb comentaris assenyats justifica l'ordenació i analitza el parer d'altres autors, i per la comparació amb altres tresors d'aquesta època dedueix la data de 450 a C per la seva ocultació.

Un acurat catàleg descriu les monedes, de les quals ha fet l'estudi dels encunys deduint-ne la seva seqüència. Totes van il·lustrades.

Trobem a faltar l'estimació del volum de llurs emissions.

Una bona eina de treball per a l'estudi de la numismàtica del segle v a C.

L. Villaronga

BAR, Marc. «Monnaies grecques et assimilées trouvées en Belgique», *Travaux du Cercle d'Études Numismatiques*, 11 Brussel·les, 1991, 304 p., xi làmines.

Important treball sobre les monedes gregues trobades a Bèlgica, en el qual més que per les monedes en si, és rellevant pels comentaris numismàtics i històrics que fa l'autor.

La monedes estudiades són 196: 33 procedents de llocs tancats, 20 d'excavacions, 8 esporàdiques i 5 de tombes. A més, s'han trobat tres dipòsits monetàries de 4, 7 i 87 monedes. I finalment 34 han estat separades justificant els motius.

L'autor cataloga les monedes gregues per l'ordre geogràfic del lloc de la trobada donant la procedència, origen, descripció, dades tècniques, referències, bibliografia, comparacions i observacions, fent-ne una fitxa crítica de les fonts.

Després segueix el capítol «Relations et Structure», on s'estudien extensament les circumstàncies històriques, la cronologia i la data de l'arribada de la moneda.

Són tractats els aspectes tipològics i els metrològics. En aquests darrers afirma, que el motiu de que quasi totes les monedes de bronze són de grandària petita és que el nivell de vida era molt baix, essent aquelles suficients per les necessitats a cobrir.

En el *Dossier technique* exposa un conjunt de taules per períodes cronològics, zones geogràfiques, figurant a més les monedes trobades fora de Bèlgica en les zones limítrofes amb França i Alemanya.

En una sèrie de gràfiques figuren els contextos numismàtics, plànols amb el repartiment de les troballes i les procedències d'origen.

En el mapa de la procedència de les monedes corresponents a la península ibèrica ens mostra el seu repartiment, on veiem clarament una dispersió regular per tota ella. Procedeixen de 21 llocs, la meitat de les monedes són anteriors a August, les altres corresponen a les sèries hispano-llatines d'època imperial.

També en el mapa de la procedència de les monedes corresponent al Mediterrani veiem un repartiment uniforme per tot ell, sense llocs preferents.

Estudia la data de l'arribada de les monedes, que creu que és posterior a la conquesta de Cèsar, hi veu creixement durant el segle I d C, però l'arribada més important té lloc en el segle III d C.

Una il·lustració en dotze làmines ens dona les peces més rellevants.

L'autor analitza amb comentaris molt precisos la finalitat de la moneda grega trobada a Bèlgica, sota l'aspecte comercial, per la distribució a l'exèrcit, i les portades pels viatgers, per acabar amb una síntesi històrica, en la qual diu que solament pot donar indicatius de tendència.

És una obra de gran envergadura malgrat la petita quantitat de moneda en què es fonamenta, i en la qual l'autor palesa la seva gran erudició i coneixements fent de l'obra una peça fonamental, en la qual demostra que d'ara en endavant no es podrà prescindir de la moneda grega per a l'estudi de la circulació monetària a Bèlgica.

L. Villaronga

BOST, J. P.; CAMPO, M.; COLLS, D.; GUERRERO, V.; MAYET, F.: *L'èpave Cabrera III (Majorque)*, Publications du Centre Pierre Paris, 23, París, 1992, 232 p., XIX pl.

El subtítol d'aquesta obra «Echanges commerciaux et circuits monétaires au milieu du IIIe siècle après Jésus-Christ», assenyala el seu contingut i finalitat.

Del vaixell enfonsat en el seu camí cap a Itàlia es recuperaren 89 àmfores senceres i un total de 131 reconstruïdes. En una d'elles hi havia 967 monedes romanes, essent la més moderna un sesterci de Valerià, de l'any 257 d. C.

La circumstància d'estar totes les monedes dintre d'una àmfora, fa pensar als autors que es tracta del diner de la caixa de bord i no pas del d'un comerciant o passatger.

La comparança amb la constitució del tresor del Garona permet als autors a assenyalar una acceleració en la velocitat de rotació de les monedes. Però, ens permetem comentar que en la gràfica dels percentatges no es té en compte el volum de la moneda emesa en els períodes 125-160 i 222-257, que pot ser molt diferent, i que caldria introduir un coeficient corrector.

Es fa l'estudi de les àmfores, que pertanyen a 9 tipus i que transportaven oli, olives, salaó i salsa de peix.

Les monedes són catalogades amb precisió i referides al RIC.

Pels autors la composició del tresor pot guardar relació amb els esdeveniments de l'any 260: desfeta i captura de Valerià a l'Orient, invasió germànica a Occident i usurpació de Pòstum, preguntant-se els autors quines van ser les conseqüències materials d'aquests esdeveniments per la península Ibèrica.

Com va dir R. Etienne i recorden els autors, l'explicació de la història econòmica de l'antiguitat solament pot venir del mar.

L. Villaronga

BURILLO MOZOTA, F. «Apuntes sobre la localización e identificación de las ciudades de época ibérica en el valle medio del Ebro», *Arqueologia Espacial*, núm. 12, Lisboa-Teruel, 1988, p. 173-193.

Desenvolupa treballs sobre qüestions generals d'arqueologia del Vall Mig de l'Ebre, en els segles II i I a C i la distribució del monetari, des del punt de vista de l'arqueologia espacial.

Busca criteris de diferenciació de les categories de les ciutats per establir uns ordres de jerarquia, trobant-los en les monedes: ciutats emissores de moneda de plata, de solament bronze o de res.

Al mapa de la figura 5, veiem la divisió d'Aragó en sis zones exactes, al voltant de les ciutats que baten moneda de plata, totes elles equidistants, les quals són: Bolskan, Sekia, Turiasu, Sekaisa, Belikio i Kelse.

Per acceptar tal distribució manca demostrar que les emissions d'aquestes ciutats foren coetànies i que llur localització és exacta (dubtosa per Belikio). Què s'ha fet de Sesars?

Faltant, encara per demostrar, que la seva finalitat fou per abastir de moneda uns mercats comarcals, com dedueix l'autor de llur distribució, els quals a més no la necessitaven.

L. Villaronga

BURNETT, A.; AMANDRY, M. i RIPOLLÈS, P. P., *Roman Provincial Coinage, From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC - AD 69)*. Volume I. Part. I: «Introduction and Catalogue», Part II. «Indexes and Plates», British Museum Press, Londres, Bibliothèque Nationale, París, 1991.

La importància d'aquesta obra és extraordinària, ve a omplir amb tota perfecció un buit i a més està realitzada a un alt nivell científic.

Amb el *The Roman Imperial Coinage* (RIC), teníem el repertori de les emissions romanes imperials, ara amb el volum que comentem tenim les emissions locals, batudes a les províncies, seques que vénen a prendre el relleu a les emissions imperials.

Aquesta nova obra (RPC) cobrirà les necessitats dels numismàtics, però també les dels historiadors, arqueòlegs, epigrafistes, economistes, interessats pel món romà.

El pla editorial és molt ambiciós, puix l'obra completa arribarà als deu volums, realitzats tots ells pels millors especialistes.

A més, cal remarcar que l'obra és el resultat de l'entesa entre el British Museum i la Biblioteca Nacional de París, de la qual ens congratulem.

Aquest primer volum tracta de les monedes emeses durant un centenar d'anys, des de la mort de Cèsar a la de Vitel·li (44 a C-69 d C), essent especialment notables les informacions que obtenim sobre varis centenars de ciutats esteses per tot l'imperi romà.

L'obra està escrita per tres autors. Les seques de la península Ibèrica són tractades per Pere Pau Ripollès; Gàl·lia, Àfrica, Cirenaica-Creta, Xipre i les colònies romanes de Grècia i Antioquia per Michel Amandry; la introducció general i les emissions de les províncies de Grècia i d'Àsia han estat obra d'Andrew Burnett.

Una bona concordància es dona entre els treballs dels tres autors, malgrat hi puguin haver certes diferències de procediment.

La finalitat de l'obra és la presentació de les emissions monetàries de les províncies de l'Imperi Romà, portat a cap amb l'estudi principal de les col·leccions següents:

Staatliche Museum, Berlín.

Fitzwilliam Museum, Cambridge.

National Museet, Copenhagen.

Hunterian Museum, Glasgow.

British Museum, Londres.

Museo Arqueológico Nacional, Madrid (Solament per la península Ibèrica).

Staatliche Münzsammlung, Munic.

American Numismatic Society, Nova York (Sense la península Ibèrica).

Ashmolean Museum, Oxford.

Bibliothèque Nationale, París.

Kunsthistorisches Museum, Viena.

A més, s'ha afegit material procedent de publicacions, com catàlegs de col·leccions, estudis monogràfics, catàlegs de venda, i monedes procedents de col·leccions públiques. De les privades figuren quan falten o són escasses les anteriors.

Pel que pugui faltar, diuen els autors, aquesta obra serà un estímul per donar-ho a conèixer.

Uns capítols generals, anteriors al catàleg, obra de Burnett, estudien els aspectes principals: autoritats i magistrats, producció i circulació, denominacions, tipus i llegendes, els emperadors i llur família, i la intervenció dels emperadors a les emissions provincials. En conjunt una breu, es tracta de 54 pàgines, però correcta exposició de la moneda romana a les províncies, essent tot el que es diu ben aprofitable.

En el primer capítol relatiu als magistrats es parla dels tres nivells diferents d'autoritat per l'emissió de moneda.

El nivell més alt correspon a l'autoritat de l'emperador o a la persona del governador. A Hispània és prou coneguda la forma PERMISSU. El segon nivell, correspon al cos que governa la ciutat. I el tercer, a l'ús de noms individuals, en diverses formes.

En el segon capítol, es tracta de la producció i la circulació de la moneda a les províncies, essent desenvolupada extensament, donant-se taules amb denominacions, dades, pes, monedes conegudes i nombre d'encunyats d'anvers usats. Insistint-se en les modalitats de les emissions, especialment les de l'est.

Pel pas dels tipus locals als «romans», pensem en el cas d'Hispània, diuen que té un origen polític i no pas econòmic, passant el prestigi ciutadà a ésser el prestigi imperial.

Les denominacions són tractades en el capítol tercer.

L'estudi de les monedes de bronze resulta més complicat dient que van quedar sorpresos per l'aparent existència de diversos patrons metrològics regionals, que no corresponen al sistema d'August. Nosaltres ens permetem expressar que tal diversitat no és aparent, sinó ben real.

Retrats, tipus i llegendes són desenvolupats àmpliament en el capítol quart, aprofundint en el tema dels retrats d'August.

Les atribucions a August de l'efígie d'algunes monedes de Hispània que no porten titulatura imperial, com Pax Iulia, Laelia, Irippio i Osset, ho són principalment per l'estil del cap, que sembla seguir una moda «augústea», però en canvi no és seguit aquest criteri per presentar l'estil ibèric, en la moneda de Segobriga, Vives 135-1, Clounioq, Vives 163-1 i Kontebakom Karbika, vives 39-4, malgrat presentar totes la mateixa tipologia.

Inclou el divisor de Segobriga, RPC 471, Vives 135-2, de fort gust ibèric. Continua en el capítol cinquè tractant dels emperadors i de la família imperial.

En el capítol sis, s'estudia la política coherent que tenia el govern de Roma envers les monedes provincials.

L'ordenació de les seques és discutida i s'adopta la que va d'occident a orient, resultant la següent: Espanya, Gàl·lia, Itàlia, Sardenya, Sicília i Àfrica Cirenaica, Creta, seguint Grècia i la seva àrea per acabar amb les seques gregues d'Àsia.

Per la península Ibèrica es segueix l'ordre: Lusitània, Bètica i Tarraconensis.

En el catàleg, la numeració de conjunt no és correlativa, puix cada grup d'emissions comença en una centena diferent. Donem la llista i monedes de cada grup.

Per Hispània, 1-487, són 487 monedes.

Gàl·lia, 501-538, són 38.

Itàlia, 601-621, són 21.

Sardenya, 622-625, són 4.

Sicília, 626-676, són 51.

Àfrica, 701-886, són 186.

Cirenaica i Creta, 901-1039, són 139.

Achaea, 1101-1470, són 370.

Macedònia, 1501-1660, són 160.

Tràcia, 1701-1788, són 88.

Moesia, 1801-1841, són 41.

Nord del Mar Negre, 1842-1947, són 106.

Bitínia i Pontus, 2001-2161, són 161.

Àsia, 2201-3248, són 1048.

Lícia-Pamfília, 3301-3405, són 105.

Galatía, 3501-3571, són 71.

Capadòcia, 3601-3661, són 61.

Cilícia Trachea, 3701-3742, són 42.

Reialmes d'Àsia Menor, 3801-3872, són 72.

Xipre, 3901-3925, són 25.

Síria, 4001-4896, són 896.

Reialme de Judea, 4901-4992, són 92.

Reialmes de l'est, 4993-4998, són 6.

Alexandria, 5001-5378, són 378.

Incertes, 5401-5467, són 67.

Addenda, numeració intercalada, són 45.

En total estan descrits 4.708 tipus de monedes, malgrat que la numeració arriba al 5467.

Pel que fa a la il·lustració, han estat fets motllos de guix, de peces de les col·leccions públiques, els quals fotografiats han servit per compondre les làmines, un total de 195. Això dona una igualtat de tonalitat, però remarquem que si s'hagueren utilitzat materials procedents de col·leccions particulars, mitjantçant fotografies les peces il·lustrades en molts casos foren millors.

Els mapes complementen la informació, donant la localització de les seques.

La nostra atenció i comentaris estan dirigits principalment a les emissions de la península Ibèrica.

Per cada seca es discuteix l'ordenació, es donen les referències bibliogràfiques i els aspectes més importants, constituint un breu però substanciós text.

Les monedes van descrites per ordre cronològic, tant com ha estat possible.

Per cada tipus es dona el número del catàleg, metall, diàmetre, mitjana de pes, amb el nombre de monedes de pes conegut i la posició d'encuny.

El número entre parèntesis de la dreta és el nombre d'exemplars de les col·leccions públiques estudiades.

A la segona línia va la referència bibliogràfica, per les monedes de la península Ibèrica a les obres generals de Vives, Beltran, Gil Farrés, Guadán i Villaronga i a altres específiques de cada seca.

Segueix la descripció de la moneda amb els tipus i les inscripcions.

La determinació del tipus, o sigui els números del catàleg, està fet amb un criteri científic, tal volta excessiu. Es pot acceptar el no crear un tipus nou per petites diferències de la llegenda, molt apreciades pels col·leccionistes, però per exemple en el cas d'Ilerda, la diferència dels tres tipus de llegenda: MVN ILERDA, ILERDA i MVNICIP ILERDA, creiem que es motiu suficient per crear tres tipus, en lloc d'un com fa Ripollès, malgrat puguin ésser d'emissions coetànies.

A Cascantum, el que podríem considerar ser una variant de llegenda, la N i T, nexades o sense nexar, són considerades dos emissions, puix diu que els dos revers no es troben enllaçats pels encuny d'anvers.

A continuació va la llista numerada d'exemplars coneguts de forma abreujada amb el seu pes. Als quals s'afegeixen les falsificacions que ha detectat.

Creiem potser, que Ripollès té un zel excessiu en veure monedes falses. No dubtem que en molts dels casos te raó, però n'hi hauran de dubtosos, com ell mateix confessa per exemple a la pàgina 107, en tractar de les monedes emporitanes en dir que moltes li havien semblat sospitoses pel seu cantell, però pel fet de procedir de les excavacions d'Empúries s'han d'acceptar com a bones.

Rebutja les imitacions, qualificant de tals, les que presenten els tipus estrafets o les llegendes defectuoses, en coneixem molt poques.

Hem de remarcar que per primera vegada s'ha fet un estudi de conjunt analitzant la composició metàl·lica d'algunes monedes, especialment el d'aquelles que pel seu pes presentaven problemes de metrologia i de denominació.

Això ha permès l'autor de qualificar les monedes per la seva composició metàl·lica: llautó o oricalc, a les quals s'afegeix zinc al coure; bronze les que contenen una quantitat important d'estany; coure les que principalment només contenen aquest metall; i ha deixat amb AE les que no han estat analitzades. Assenyalant la presència significativa de plom en moltes monedes.

I així ha pogut, moltes vegades, determinar amb precisió la denominació de la moneda. Abans, davant d'una moneda gran, d'un pes comprès entre els 20 i 30g la qualificavem de sesterci. Ara, a aquesta moneda si és de llautó l'anomenarem

sesterci, però si és de bronze serà un dupondi. Essent la majoria de les monedes de pes alt dupondis, i restant com a sesterci solament algunes.

Pel que fa a les monedes de plata considera incertes les atribucions de denaris a Caesaraugusta.

La nostra hipòtesi d'unes emissions de dupondis a Caesaraugusta, RPC 338, 339, 362, 363 i 364, per presentar un pes superior a l'as, que explicaven per suposar-les de llautó, amb les anàlisis de Ripollès resulten ser de bronze o de coure amb un alt contingut de plom (p. 118), essent per tant la nostra hipòtesi no vàlida quedant, però, el problema en peu.

L'aspecte metrològic és difícil i no pot ser tractat profundament en una obra com aquesta, demana un estudi puntual aprofundit, pel qual aquesta obra pot ser un bon punt de partida.

Pel que fa a la península Ibèrica l'autor no insisteix sobre els diversos patrons usats, afirmant que la metrologia «coincides only very approximately with the standards established by Augustus's reform».

Per determinar els valors nominals de les monedes de Caesaraugusta, veiem que l'autor creu que el tipus de revers és significatiu, corresponent el toro i la jova a l'as i els altres a nominals més alts.

Així qualifica de dupondis (p. 117-118), per Caesaraugusta, RPC 319, 325 i 326, de pes alt 21/22 g, sense analitzar, les de llautó, RPC 342, d'11 g de pes i les de pes alt 22/24 g les RPC 345 i 346, i amb incertesa, RPC 347, 348, 360 i 366, de 12/13 g sense anàlisi. Quedant com a sestercis les RPC 344, 359 i 365 de 24/36 g.

Però altrement qualifica d'asos, emissions de pes prou diferent i elevat, com són RPC 362 a 364 de 14/15 g al costat d'asos de 12/13 g, considerant com a dupondis les RPC 360 i 366 d'11/2 g pel fet de portar CCA en el revers.

És de lloar la concisa i completa informació que dona de la seca de Caesaraugusta, especialment els resultats d'anàlisi del metall, en nombroses emissions, treball que podrà ser reprès per aprofundir-lo en un altre lloc.

A Cartagonova, l'ús quasi exclusiu del quinquenals fa l'atribució a aquesta seca de les monedes sense topònim amb magistrats quinquenals. L'emissió amb SACERDOS, RPC 483, abans atribuïda a aquesta seca ho és ara a una incerta.

Atribueix a Ilici l'emissió de Símpul/Mans unides.

A Sagunt situa en època d'August la moneda de L. Sempronius Vetto i L. Fabius Post, que nosaltres situàvem a època republicana.

De Tarraco, la PRC 217a, no va inclosa en el catàleg, però descrita en la introducció, de la qual diu ser una imitació. Cosa possible per presentar en dos encunys les llegendes diferents: CAID i CAIB.

De Lépida, presenta la peça única RPC 261-36 amb les inicials de la llegenda toponímica.

De Bilbilis no inclou el divisor amb BIL, malgrat citar-lo, per considerar-lo emissió no oficial, del qual diu que és millor esperar a tenir dades més concretes.

L'emissió pompeiana del magistrat Eppius, RPC 487, no és hispànica. No s'ha trobat mai cap d'aquestes monedes a la Península ni hi figuren a cap col·lecció particular.

La fita que assenyala l'obra és realment important, pel que fa a Hispània pren el relleu a la de Vives, de l'any 1926. Han fet falta 70 anys per superar-la i ara la que tenim a les mans serà per molts anys l'única referència i de consulta obligada per a tot estudi.

Sentim no considerar-nos qualificats per analitzar i comentar les emissions no hispàniques d'aquest volum del RPC, però estem segurs de la perfecció de tota l'obra, puix els seus autors són prou coneguts i sabem prou de la qualitat dels seus treballs.

Pel que fa als índexs, excel·lents, van a la segona part, juntament amb les làmines. Són nombrosos, van a les pàgines 729 a 812 de lletra petita, faran molt manejable la consulta de l'obra. Són els següents:

1. Per ciutats.
2. Per persones, família imperial, reis, governants, magistrats i persones no romanes.
3. Llegendes, d'anvers i de revers, en llatí, grec i púnic.
4. Noms i títols dels emperadors, llur família i magistrats.
5. Noms personals en llatí i grec.
6. Tipus d'anvers i de revers.
7. Contramarques. Important pel que fa a les hispàniques que arriben al centenar.

Per fi ens ha arribat l'obra que de manera continuada tindrem a les mans, agraïnt als autors el seu esforç i tenacitat i esperant la publicació dels volums següents, malgrat que en ells no hi trobarem monedes hispàniques.

L. Villaronga

GARCÍA-BELLIDO, M^a. *Las religiones orientales en la Península Ibérica: Documentos numismáticos, I*. Archivo Español de Arqueología, 1991, 37-81.

La interpretación religiosa de las efigies representadas en las monedas de la Ulterior, así como de las deidades de las emisiones hispano-cartaginesas es el propósito de este estudio. La autora, aunque asegura lo contrario, como novedad, aporta más documentos arqueológicos y epigráficos que específicamente numismáticos. Difícil y discutible es el tema que aborda y por eso nos parece plausible cualquier intento que arroje alguna luz sobre el.

Estudia la gran influencia púnica en el valle del Guadalquivir y en la Beturia, así como la tolerancia romana al permitir que las ciudades del sur acuñasen moneda con la iconografía religiosa que le era propia. Analiza las representaciones de Melkart, Astarté, Tanit y otras. Interesante nos parece su propuesta de que algunas efigies de Carmo podrían ser de Ma-Bellona.

También cita, los divisores de plata estudiados por nosotros, hecho que olvida, de cabeza de Apolo/Creciente y punto y lo relaciona con Eshmun, al considerar estas emisiones como cartaginesas y no ibéricas como nosotros proponemos. Además intuye que se acuñarían en alguna ceca levantina. Intuición, ya tenida anteriormente por algunos autores, nosotros entre otros.

Admiramos el camino emprendido por la autora, y esperamos más estudios suyos en esta dirección.

M. García Garrido

GRIERSON, P. & MAYS, M. *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius*. Washington, 1992, 499 pp. 37 làms.

Aquesta obra ve a omplir un buit important en els catàlegs de referència d'aquest període.

Es tracta, efectivament, de la primera catalogació àmpliament il·lustrada realitzada en base a una col·lecció important de moneda dels darrers anys de l'Imperi Romà i dels primers del de Bizanci. Aquest període sempre confós que va des de la divisió de l'Imperi entre Arcadi i Honori fins a l'adveniment que posa fi a la visió trencada, incompleta i artificial a què ens havien sotmès els vells, però en bona mesura encara vigents catàlegs de referència general dels període. Ens referim a l'obra de H. Cohen (*Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain* (1857-62) que considerava únicament la branca occidental i a l'obra de J. Sabatier (*Description générale des monnaies byzantines* (1862) que cobria el sector oriental omès pel primer.

Avui l'esforç eficaç i ben coordinat de dos numismàtics de tant de relleu com el Professor P. Grierson i la Dra. M. Mays ha posat a disposició aquest esplèndid estudi, magníficament editat, que serà en endavant el treball de referència inel·ludible per al període.

Amplis apartats ens presenten la història d'aquestes amonedacions, tot analitzant també la seva iconografia, les seques i la seva activitat, les troballes, la metrologia, etc. A continuació es dedica un capítol a explicar les encunyacions de cada emperador tot oferint una visió actualitzada i prou àmplia de cadascun d'ells. Dintre d'aquest apartat no s'han oblidat els diferents emperadors usurpadors entre els quals trobarem l'episodi de Màxim que es proclamà emperador a la Tarraconense (409) i encunyà moneda a Barcelona.

Segueixen apèndix dedicats als consultats, abreviatures de les llegendes, troballes i falsificacions. Finalment es presenta el catàleg redactat en forma de «sylloge» i alternat de les làmines, la qual cosa el fa molt més útil i manejable. Complets i acurats índex arrodoneixen aquesta obra, una més de les moltes que el Prof Philip Grierson, aquesta vegada acompanyat per Melinda Mays que s'ha ocupat de la curosa i pacient redacció del catàleg, ha posat i està posant al servei de tots els numismàtics.

Anna M. Balaguer

KOCH, Heidmarie. «A hoard of coins from Eastern Parthia» *Numismatic Notes and Monographs*, núm. 165, The American Numismatic Society, Nova York; The Paul Getty Museum, Malibu, Califòrnia, Wetteren, 1990, 64 p. 12 làmines.

Estudi de 266 monedes de coure, del segle II d C, procedents d'una troballa de l'Iran. Malgrat el seu aspecte pobre el fet de procedir d'un país vagament conegut, el nord-est del regne de Parthia, en els límits de l'imperi romà, fa que siguin importants aquests testimonis numismàtics, els quals quasi són els únics.

L'autora estableix una cronologia relativa dels reis d'Elymais i dels governants de l'àrea de Khorasan.

La majoria de les monedes corresponen a Sanabres II i al seu successor, del segon quart del segle II, i als governants d'Abarskahr, del darrer quart del segle II.

Les monedes són classificades per grups, els quals són analitzats i comentats, deduint-ne una bona perspectiva històrica.

L. Villaronga

KROMANN, A.; STEEN JENSEN, J. «The monetary Collections og Gustav Daniel Lorichs in Stockholm and Copenhage and the gold hoard from Constantine in Algeria», *Florilegium Numismaticum, Studia in honorem Ulla Westermark edita*, Société Suédoise de Numismatique, Estocolm, 1992, p. 203-218.

Donen notícies sobre la formació de la col·lecció Lorichs, que arribà a les 35.000 peces, important per les monedes de la península Ibèrica, que reuní en la seva estada a Madrid, com a encarregat dels afers exteriors de Suècia i Noruega, en els anys 1817-1855.

Lorichs fou autor de «Recherche Numismatique concernant principalement les Médailles Celtiberiennes», publicat a París, l'any 1852, important per la reproducció fidel de les monedes il·lustrades en dibuixos.

En les seves teories suposa que les llegendes ibèriques estan escrites en llatí abreujat, que fan referències a les seques romanes, fent unes lectures incomprensibles.

De la col·lecció Lorichs, l'any 1863, 2.268 monedes antigues de la península Ibèrica passaren al Cabinet d'Estocolm i algunes altres al de Copenhaguen.

L. Villaronga

LLORENS FORCADA, M. del Mar. *La ciudad de Carthago Nova: las emisiones romanas*, Serie: La ciudad romana de Carthago Nova: fuentes y materiales para su estudio, nº 6, Universidad de Murcia, 1994, 346 pgs, LVII làminas.

Després de la publicació l'any 1949 de *Las monedas latinas de Cartagonova*, d'Antonio Beltrán, hem hagut d'esperar fins ara per tenir una revisió i posada al dia de l'estudi de les dites monedes, malgrat haver-se'n publicat diversos treballs puntuals.

Coincideix la publicació d'aquest llibre amb l'aparició del *Roman Provincial Coinage*, important obra que presenta una visió panoràmica de totes les monedes romanes emeses a les províncies.

L'obra és la tesi doctoral de l'autora i com a tal té una projecció històrica important, com es posa de relleu en el primer capítol, en el qual es tracta de Carthago Nova i la seva història, passant de la ciutat indígena, a la cartaginesa i a la de l'ocupació romana. S'estudia el problema de la fundació de la Colonia, per la qual l'única data segura és que és anterior a l'any 27 a C.

El seu nom complet és el de *Colonia Urbs Iulia Nova Karthago*.

S'incideix en l'aspecte econòmic, principalment la producció de les mines, però cal afegir altres aspectes d'importància com són l'economia de l'esparg i el del «*garum sociorum*».

Crida l'atenció, que malgrat la seva importància econòmica no encunyés moneda fins a la segona meitat del segle I a C., fent-ho aleshores durant quasi uns cent anys.

Els dos problemes fonamentals en aquest estudi són el de l'atribució de les monedes que no porten el nom de la ciutat i el de l'ordenació cronològica, essent estudiats ambdós amb tota cura i crítica.

Les magistratures són estudiades en detall, com els «*Ilviri*», i els que emeteren la moneda, els «*Ilviri quinquennales*», que són els «*Ilviri*» que cada cinc anys realitzaren el cens local.

Solament es troba aquesta magistratura a Cartahago Nova i a Ilici. A més, es troben a Carthago Nova els «*praefecti*» i els «*augures*».

Per una raó desconeguda les emissions monetàries es realitzaren a intervals periòdics de cinc anys, com ho demostra que de les 19 emissions, 17 ho foren pels quinquennals.

Una altre particularitat de les seves monedes és la quasi ausència del retrat d'August. Explicable, potser, per la poca quantitat d'asos emesos.

Set són les emissions anteriors a August, d'abans del 27 a C, encunyant-se solament semisos i alguns quadrants.

Segueixen vuit emissions d'època d'August, totes dels *Ilviri quinquennales*, no figurant a cap d'elles el nom de la ciutat.

Tres són les emissions de Tiberi. Porten el nom de la ciutat i a dues s'encunya l'as, usant tipus referents a la família imperial.

Una sola emissió per Calígula, amb asos i semisos. És el moment que a Hispània es tanquen els tallers monetaris.

En el capítol de producció de moneda s'estudia el procés d'encunyació, la metrologia, la metal·lografia i el volum de les emissions.

Tres caràcters decissius es presenten pel que fa a la metrologia: caràcter fiduciari de la moneda, encunyació a la talla i circulació local que afavorí l'ús de patrons locals.

Procura d'encaixar els pesos de les 19 emissions en el sistema de la *Lex Papiria* de l'any 91/90 a C i la reforma d'August de l'any 27 a C, amb uns semisos de 7 i 55 g respectivament. Però, la diversitat de pesos és gran com es veu en el gràfic dels Intervals de Confiança de la figura 1, la qual cosa no permet una ordenació segura.

Metal·logràficament, la composició de les monedes és bàsicament de coure amb un alt contingut de plom.

És molt encertat l'ús que fa del mot difusió, i no el de circulació. És una matització necessària, puix les monedes no surten de la ciutat en una corrent circulatòria propiament dita, sinó en un sentit més restringit, el d'una difusió.

Sobre el volum de les emissions arriba a la conclusió de l'activitat de 236,12 encunys que podrien haver batut de 2.316.200 a 7.083.600 monedes, segons els càlculs. Quantitat equivalent a la de 147.575 o 442.725 denaris, que repartida entre els 88 anys d'activitat de la seca, ens dóna per any 1.676/5.030 denaris, quantitat irrisoria.

La qual és comparable amb la de les altres seques més importants de l'Hispania; Caesaraugusta, Tàrraco i Emèrita.

La moneda batuda ho fou per a les necessitats locals, dels petits intercanvis, sense deixar per això de banda que alguns tipus tinguin un marcat caràcter commemoratiu, com el de la fundació de la colònia, la construcció d'obres públiques i altres de caràcter religiós.

Tots els aspectes que hem anat comentant deixen entreveure les dificultats i complicacions del treball que l'autora ha anat resolent amb explicacions prou convincents.

I així ha arribat a la redacció del catàleg que comprén 4.000 monedes, de les quals 2.500 han estat estudiades pels seus encunys. Gran treball!

El catàleg complet de dades, ens dóna la seqüència dels encunys i va acompanyat d'una bona il·lustració.

En conjunt, tenim un treball complet sobre una seca que podríem qualificar de poc suggestiva per les seves monedes, fet que dóna més mèrit a l'esforç realitzat.

Pas a pas anem disposant de monografies sobre les seques de la península Ibèrica, que ens permeten anar tenint una visió de conjunt cada cop més acurada de la nostra numismàtica.

Esperem que l'autora continui per aquest camí per el bé de la investigació numismàtica.

L. Villaronga

MARQUES DE FARIA, A. A numària de *CANTNIPO, *Conimbriga* XXVIII, 1989, 71-99.

Presenta l'autor un catàleg complet de les monedes de la seca que anomenem KENTOVIBON o SALACIA, fent-ne el seu estudi tipològic i interpretant la llegenda en escriptura indígena per CANTNOPUM, amb el suport dels dos noms de magistrat que apareixen en algunes de les monedes.

L. Villaronga

MNEMATA: *Papers in memory of Nancy M. Waggoner*, edited by William E. Metcalf, The American Numismatic Society, Nova York, 1991, 116 p.

Recull aquest llibre l'homenatge a Nancy M. Waggoner, recentment desapareguda (1924-1989), realitzat pels col·laboradors del Col·loqui, del dia 19 de maig de 1990, dedicat a la seva memòria sobre temes de numismàtica del segle IV a C.

Tractarem a Nancy M. Waggoner amb motiu de la nostra entrada en el grup de col·laboradors de la *Numismatic Literature*, que ella amb tanta eficàcia dirigia.

La seva ràpida estada a Barcelona, on ens reconeguèrem per portar un exemplar a la mà de la *Numismatic Literature*, de vistós color vermell, és recordada per nosaltres, puix coneguèrem una persona plena de vida i energia dedicada enterament a la numismàtica, a la qual per de sobre de tot li agradava fer les coses ben fetes.

El contingut del volum després de la presentació de la homenatjada i de donar la seva bibliografia és el següent:

THOMPSON, M., *A personal reminiscence*.

HERSH, CH. A., *A fifth-century circulation hoard of Macedonian tetradrachms*.

MARTIN, TH. R., *Silver coins and public slaves in the Athenian law Of 375/4 B.C.*

TROXELL, H. A., *Alexander's earliest Macedonian silver*.

PRICE, M.J., *Circulation at Babylon in 323 B.C.*

HOUGHTON, A., *The Antioch project*.

ARNOLD-BIUCCHI, *Arabian Alexanders*.

Tots són temes de gran especialització, els quals no gosem comentar, però, sí informar als nostres lectors, formant una ofrena a la memòria de la il·lustre numismàtica.

L. Villaronga

PELLICER I BRU, J., "Volumenes y pesos pre-romanos de la Península Ibérica. Sobre el epígrafe del cuenco de la Granjuela", *Numisma*, 232, 1993, p. 61-90.

En la primera part del treball, l'autor presenta una interessant exposició comparativa dels diferents sistemes metrològics emprats a la Mediterrània a l'Antigüitat. Es fan observar connexions i parentius entre aquests sistemes per a aproximar-se als nexos dels sistemes ponderals pre-romans peninsulars amb els sistemes vigents aleshores a la conca mediterrània.

La segona part de l'article és dedicada a estudiar i interpretar la inscripció ibèrica de contingut metrològic de l'anomenat "Cuenco de la Granjuela". Aquí l'autor revisa les interpretacions fetes per Oroz que aplica en els seus càlculs el patró de la lliura romana, tot fent una nova proposta d'interpretació.

Un glosari dels termes ponderals emprats i un conjunt de sis quadres arrodoneixen l'estudi que a part del tema monogràfic estudiat, el d'aquest recipient ponderal, ens aporta una autèntica guia per a endinsar-nos en el terreny difícil dels sistemes ponderals a l'Edat Antiga.

A. N.

PIRAS, E. *Le monete sardo-puniche*, Montenegro S.a.S. Edizione Numismatiche di Eupremio Montenegro. 19..

El autor, conocido estudioso de la numismática sarda, sistematiza en este corpus las monedas sardo-púnicas. Clasifica las numerosas emisiones de bronce así como las raras de oro y potín emitidas por los cartagineses en la isla de Cerdeña.

El libro consta de tres grandes apartados. Una breve introducción histórica realizada por María Valeria Giberti que colabora con el autor en este catálogo, así como en la recopilación bibliográfica. El catálogo que ocupa el grueso del libro y donde los prototipos están dibujados para resaltar los detalles de las distintas emisiones y por último las láminas donde van ilustradas con fotografías todas las monedas catalogadas.

El autor clasifica el numerario sardo-púnico en 16 emisiones o tipos. Salvo el tipo P/bis que es de oro y el Q que es de potín todas las restantes emisiones son de bronce.

Importante ha sido el trabajo realizado por el autor en esta obra tan cercana a nosotros por estudiar unas emisiones cartaginesas acuñadas en Cerdeña y que se enmarcan dentro de las emisiones púnicas de la Segunda Guerra Púnica.

M. García Garrido

RIPOLLÈS, P.P., Noves anàlisis metal·logràfiques: Unitkesken, Kese i Saguntum, *Saguntum*, 25, 1992, 133-138.

Noves anàlisis del metall de les monedes ens permeten anar veient que la seva composició obeeix solament a circumstàncies de procedència del metall i no a característiques tècniques per la seva valoració.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P., Una emisión de Saitabi inédita, *Saguntum*, 24, 1991, 69-74.

Es dona a conèixer una nova moneda de Saitabi, coneguda en set exemplars, de la sèrie del genet amb llança, però amb la llegenda ibèrica SAITIR, a l'igual de la que presenten uns rars quandrants. El volum de l'emissió és petit, proposant l'autor una datació posterior a l'any 76 a C.

L. Villaronga

THOMPSON, M., «Alexander's drachms mint. II. Lampsacus and Abydos», *Numismatic Studies*, núm. 19, american Numismatic Society, Nova York, 1991.

El primer problema que s'estudia és l'atribució a les seques de Lampsacus i Abydos de les monedes estudiades, difícil de precisar, i a més per presentar alguns cops els mateix encuny monedes d'ambdues seques.

Per Lampsacus s'estudien 657 monedes, que són classificades en 18 classes, diferenciades per l'ús de diversos símbols.

A Abydos, són 583 les monedes recollides, que formen 20 classes, segons els símbols emprats.

La cronologia per les monedes d'ambdues sèries és similar i queda compresa entre els anys 329 i 302 a C.

Un capítol és dedicat a l'estudi dels tresors, els quals determinen l'ordenació de les emissions.

Una bona il·lustració de 34 làmines acompanya tan bona publicació.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: Repertori i anàlisi*. ANE y Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Barcelona 1993.

Villaronga sigue creando libros básicos para la consulta diaria de todos los que nos dedicamos a la numismática. Este concentrado estudio reúne por primera vez todos los tesoros hispánicos desde el siglo IV a. C. hasta Augusto. De cada tesoro el autor da una descripción sucinta de las monedas que lo componen, del año y lugar del hallazgo así como de la bibliografía que lo estudió.

El autor divide el repertorio de los tesoros en ocho períodos cronológicos:

I.- Siglo IV a. C. Primeras monedas de plata.

II.- Invasión cartaginesa. Segunda Guerra Púnica y levantamientos ibéricos hasta el 195 a.C.

III.- Siglo II a. C.

IV.- Invasión de los Cimbrios en el 104 a.C.

V.- Levantamientos ibéricos del 98-94 a.C.

VI.- Guerras sertorianas, 80-72 a.C.

VII.- Guerras pompeyanas, 44 a C.

VIII.- Años posteriores a las guerras pompeyanas y anteriores a Augusto.

IX.- Tesoros de bronce.

El libro está dividido en dos grandes apartados. La primera parte la forma el inventario de todos los tesoros monetarios conocidos y en la segunda y no menos importante, Villaronga estudia la distribución de estos hallazgos y los sitúa en mapas según los distintos períodos. Al analizar los hallazgos, el autor llega a unas interesantes conclusiones que aclaran un poco el confuso panorama de la Segunda Guerra Púnica, como por ejemplo: en los tesoros de la Segunda Guerra Púnica y levantamientos ibéricos posteriores aprecia tres áreas geográficas específicas que coinciden con la composición de dichos tesoros: Una en la zona sur, en Andalucía, Murcia y Alicante, formada por hallazgos compuestos mayoritariamente por monedas hispano-cartaginesas; la zona centro, Cuenca y

Ciudad Real, con hallazgos con poca moneda hispano-cartaginesas, pasando la mayor proporción a la moneda romana e ibérica y por último la zona nordeste, en cuyos hallazgos no hay monedas hispano-cartaginesas y sí romanas e ibéricas.

De igual manera analiza los restantes períodos, estudiando los porcentajes totales de las distintas monedas que forman los hallazgos.

Felicitemos al autor por este manual tan esperado así como a la ANE y a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics por su publicación.

M. Garcia Garrido

VILLARONGA, L. *CORPVS NVMMVM HISPANIAE ANTE AUGUSTI AETATEM*, José A. Herrero, S.A., Madrid 1994.

Pocas veces se tiene la oportunidad de comentar una obra, que como esta, se pueda considerar básica dentro del mundo de la numismática antigua. Libro que se tendrá siempre a mano, porque se escriba lo que se escriba sobre monedas ibéricas habrá que tenerlo en cuenta. Hasta hoy todas las referencias de catalogación se realizan con el corpus del Vives. Era el único —a pesar de los años transcurridos desde su publicación— que se podía considerar “serio”. El intento de Guadán, se había quedado en eso, en intento.

La obra que representaba la revisión y actualización del Vives, era de tal magnitud que pocos se avenían a ello. En estos últimos años las novedades aparecidas han sido numerosas, tantas, que casi representan el 50% de la obra de Vives y aunque muchas han sido publicadas en revistas especializadas, necesitábamos un nuevo *corpus* que las contemplase en su conjunto.

Cuando decía que pocos podían realizar una obra como la que hoy comentamos, me refería al hecho de que al bagaje de experiencia y conocimiento profundo que de la numismática antigua debía poseer el autor había que sumar la ingrata labor de la recopilación del material conocido y nuevo, que no sólo podía reunir en gabinetes y museos, sino que se tenía que fotografiar las colecciones privadas, tanto grandes como pequeñas que hay en España. Hoy por hoy este cúmulo de circunstancias sólo se dan en el autor de este *corpus*. Villaronga a su ingente producción añade un archivo impresionante, más de 60.000 monedas fotografiadas y pesadas, archivo que todos los especialistas conocemos y del que ya no podemos prescindir.

Cuando se comenta la publicación de una obra de tal envergadura, —y sobre todo sabiendo que al autor le ha llevado varios años de trabajo— pararnos en pequeños errores, que los hay, puede parecer banal y sin importancia, pero al mismo aprecio y respeto que siento por el autor me obliga a ello. Algunas de las descripciones que acompañan a las monedas del catálogo nos parecen demasiado sintéticas, prescinde de detalles que para algunos son importantes, como sucede en la descripción de los reversos de los primeros bronce de Sekaisa. El jinete lo describe llevando trofeo, sin especificar que este lleva un azor o águila en su remate. Sólo cuando ha descrito varios ejemplares lo comenta. Existen también algunos olvidos, como los símbolos crecientes que hay encima del toro en los

reversos de Obulco nº 83 y 84, pg. 352.

Otros errores pertenecen más al área de la edición que al autor, como son algunas monedas mal colocadas, como el nº 50 de la pg. 70 y otras. Creemos así mismo, que se podía haber mejorado la reproducción de las piezas, ya que nos consta que el autor ha cuidado siempre la parte gráfica, seleccionando la mejor fotografía de cada emisión. La fotomecánica en este caso es la única responsable.

En este corpus, Villaronga solamente publica las monedas antiguas de la Península Ibérica anteriores a Augusto, es decir, a las que tienen titulaturas imperiales, puesto que estas han sido publicadas recientemente por P. P. Ripollès en *The Roman Provincial Coinage*, volumen I, Londres 1991. Como el mismo autor reconoce en la introducción, "esta limitación entraña dificultades, pues existen monedas que son con toda evidencia de la época de Augusto y no llevan titulaturas imperiales, como es el caso de las monedas con inscripción latina de Emporion, las cuales son incluidas en nuestro repertorio".

Villaronga rechaza el orden alfabético de clasificación, por considerarlo poco científico, y con toda razón a nuestro entender, las ordena cronológicamente e históricamente, por "Reggio", conocidos por las fuentes antiguas. Inteligentemente el autor ha dividido su catálogo en denominaciones de grupo, que usualmente empleamos los numismáticos, como son: Monedas con escritura fenicia; monedas con escritura libio-fenicia; ibéricas catalanas; ibéricas valencianas; ibéricas aragonesas y de la Celtiberia; ibéricas del sur; etc.

A continuación copiamos los grupos en que ha dividido el catalogo, sin las cecas que también constan en el sumario:

- 1) Fraccionarias anteriores a las dracmas.
- 2) Rhode e imitaciones.
- 3) Emporion e imitaciones.
- 4) Dracmas ibéricas y divisores.
- 6) Hispano-cartaginés.
- 7) Monedas con escritura fenicia.
- 8) Monedas con escritura libio-fenicia.
- 9) Monedas con escritura sud-lusitana.
- 10) Monedas ibéricas catalanas.
- 11) Monedas ibéricas aragonesas y de la Celtiberia.
- 12) Monedas ibéricas valencianas.
- 13) Monedas ibéricas del sur.
- 14) Zona de influencia mixta de la Ulterior.
- 15) Zona latina de la Ulterior.
 - 15-1) Grupo de Ilipense.
 - 15-2) Grupo de Laelia.
 - 15-3) Grupo de Cabeza viril - Dos espigas.
 - 15-4) Grupo de Jabalí.
 - 15-5) Grupo de Racimo.
- 16) Grupo Vario de la Ulterior.
 - 16-1) Subgrupo Antiguo.
 - 16-2) Subgrupo Moderno.
- 17) Monedas de la Narbonense.

Después del extenso y minucioso catálogo, que consta de casi 2.500 ejemplares, el autor publica unos completos repertorios de inscripciones y listas de cecas, así como índices de: I. Leyenda en anverso; II. Leyenda en reverso; III. Tipos de anverso; IV. Tipos de reverso; V. Símbolos del anverso; VI. Símbolos del reverso y VII. Monedas de colecciones públicas.

Por último sitúa las cecas en mapas aclaratorios y una addenda con las monedas que no pudo incluir en el corpus.

Esta obra ha sido, quizás la más esperada por todos los estudiosos y coleccionistas de la numismática antigua y su autor no sólo no ha defraudado, sino que ha colmado sobradamente nuestras esperanzas. Felicidades al doctor Villaronga y al editor que se ha atrevido a publicar un libro como este.

M. Garcia Garrido

MEDIEVAL

BALAGUER, Anna M. *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*. A.N.E i S.C.E.N. Barcelona 1993.

Entre els segles IX i XII els petits regnes cristians peninsulars es troben situats entre dos móns ben diferents: el poderós i opulent àmbit andalusí i la deprimida Europa de la decadència dels estats germànics. Monetàriament es produeix un complex nus d'interaccions. La moneda autòctona segueix la tradició carolíngia del diner, però alhora hom es troba immers en l'àrea d'influència de les puixants divises àuries musulmanes. L'or andalusí és imitat, un cop s'hi ha establert sòlidament la circulació. L'interès exclusivament numismàtic de l'obra rau, sobretot, en el fet de plantejar, per primera vegada, una catalogació exhaustiva i sistemàtica de la variada gamma d'imitacions. Hi trobarem, doncs, les còpies realitzades en diferents cronologies: mancusos, morabatins alfonsins i dobles. El catàleg assoleix la important xifra de 51 tipus.

Aquesta evidència numismàtica es conjuga amb un rigorós i exhaustiu escorcoll documental per a assajar de resoldre un problema històric de gran transcendència. Ens referim al debatut problema de les paries o tributs que els sobirans andalusins pagaven a canvi de protecció als resi cristians, un cop enrunat al califat cordobès. Hom ha discutit molt sobre l'abast d'aquest flux auri i hom pot trobar partidaris de les posicions més extremes: des dels que parlen d'un veritable riu d'or que s'abocava a Europa als que parlen d'unes entrades insignificants. L'autora assaja d'arribar a l'única clau possible del problema: la quantificació d'aquest or, un problema que fins i tot Lacarra considerava de solució pràcticament impossible. El mètode consisteix a aproximar-se a la quantificació dels volums d'emissió de les imitacions a partir dels anàlisis d'encunys i l'avaluació de la circulació per la via documental. El camí paral·lel serveix a l'autora tant per a verificar les hipòtesis com per a suplir les mancances

d'una altra font, arribant a resultats sòlids i convincents.

Una altra interessant mostra de la numismàtica en el seu veritable paper: ésser un instrument útil per a resoldre problemes històrics d'ampli abast. Hom conclou en un flux important en relació al volum de transaccions dels regnes cristians, però sens la transcendència europea que alguns havien aventurat.

M. Crusafont

BALAGUER, A.M., "Las emisiones monetarias de Juan II de Castilla (1406-1454)", *Numisma*, 228, 1991, p. 31-58.

Per primera vegada la història de la moneda d'aquest regnat és esbossada a partir d'unes bases prou àmplies. El recull de la documentació monetària escrita disponible i el seu estudi permeten a l'autora fer una reconstrucció de la realitat de les emissions del període, tasca prou difícil donada la tendència de la cancelleria castellana cap a formes retòriques que resten claretat a les fons escrites.

S'aporta, també, justificació documental i numismàtica per a la breu i problemàtica emissió de blanques de billó amb l'escut de la "banda", emblema habitualment associat amb la moneda d'or, però que reapareixerà de forma esporàdica en encunyacions de billó dels dos regnats següents d'Enric IV i d'Alfons d'Àvila.

Totes les informacions extretes de les fonts escrites són detingudament analitzades i confrontades amb l'evidència numismàtica, la qual cosa permet arribar a establir la seqüència de l'emissió dels diferents valors dins del regnat.

M.C.S.

BALAGUER, A.M., "Hallazgos de moneda medieval de oro en los reinos de Castilla-León y Navarra", *Gaceta Numismática*, 104, 1992, p.43-59.

Recopilació, revisió cartografia i estudi de les troballes individuals o bé tresors de moneda medieval d'or realitzats als antics regnes de Castella-Lleó i de Navarra.

S'han reunit un total de 12 troballes que representen, ara per ara, la major part de la informació disponible sobre el tema, ja que el recull s'ha fet amb ànim d'exhaustivitat.

Cal assenyalar, també, que la composició d'alguns tresors, com és ara el de Rota, han estat totalment revisats confegint informacions diverses. Sempre que es possible l'autora relaciona les troballes amb les notícies documentals que aporten dades sobre la circulació monetària.

Sobre la base de les dades aplegades, certament encara poc quantioses, s'avancen algunes impresions sobre la realitat de la circulació àuria en aquests

regnes. Així l'extrema escassetat de troballes individuals sembla revelar una reduïda circulació àuria. La moneda millor representada és el florí de la Corona Catalano-Aragonesa. Sembla, doncs, que el florí adquirí un paper preponderant a la circulació castellana i navarresa. Aquesta impressió que donen les troballes monetàries troba reiterada confirmació per via documental com mostra l'autora.

Pel que fa al repartiment geogràfic de les troballes a Castella-Lleó s'observa que tendeixen a agrupar-se en dues zones: al llarg de la ruta compostel·lana i en l'espai que va de Sevilla a la desembocadura del Guadalquivir.

M.C.S.

BALAGUER, A.M., "“Piéforts” medievales castellanos", *L'Ardit*, 9, 1992, p. 32-36.

Es fan una sèrie d'aclariments sobre la distinció que cal fer entre els pesals monetaris i allò que els numismàtics francesos anomenen "piéforts". Recordem que aquests darrers no són altra cosa que proves o bé models de monedes circulants, però encunyades damunt de cospells molt més gruixuts. Aquestes peces devien servir com a referència tipològica a recaptadors d'impostos, a altres autoritats administratives o bé a les mateixes seques.

Les línies mestres dels criteris diferenciadors d'aquests dos gèneres d'objectes numismàtics foren ja establerts per A. Dieudonne l'any 1926, però ha calgut una seriosa reconsideració del fet a causa del *Catálogo de los ponderales del Museo Arqueológico* (1934) en el que F. Mateu considera unes i altres peces com a ponderals.

Les peces que es presenten en aquest article són quatre i corresponen a models o "piéforts" de: diner d'Alfons VIII (1158-1214), *pepión* de Ferran IV (1295-1312); *cruzado* d'Enric II (1368-1379) i *dobla de la banda* de Joan II (1406-1454).

M.C.S.

CRUSAFONT I SABATER, M., *El sistema monetario visigodo: cobre y oro*, Ed. Asociación Numismática Española y Museo Casa de la Moneda, Barcelona-Madrid, 1994, 167 p.

El contingut d'aquesta obra capgira la panoràmica de les emissions i de la circulació monetària en època visigoda. L'exclusiva emissió de moneda d'or, visió elevada gairebé a la categoria de postulat per la investigació tradicional, ha d'abandonar-se definitivament. L'autor ens descobreix l'existència d'una sèrie monetària de coure que com demostra a través de les troballes, d'acurats estudis metrològics i també tipològics i paleogràfics comparatius, ha de correspondre a aquest moment. Per tant en endavant caldrà observar el sistema monetari visigot almenys com a bimetal·lic. Certament, el treball realitzat per l'autor per arribar fins a aquest punt no ha estat gens planer. Des de l'impressionant recull del material, prop de dos cents trenta exemplars, amb la seva laboriosa ordenació i

catalogació completament *ex novo* per tipus i variants diferents, fins a la demostració de la seva pertinença al període visigot i global de la numària visigoda que tot plegat comporta, s'ha recorregut un camí llarg i difícil.

Un altre aspecte no menys important és el replantejament de la circulació monetària. En aquest sentit, l'autor realitza una anàlisi crítica de l'obra de Barral, que considera només en circulació el numerari áuri emès pels visigots. M. Crusafont demostra, en canvi, que cal considerar a més d'un numerari extern d'or, un circulant de coure propi i forà (vàndal i bizantí) i, probablement també, moneda d'argent. Aquesta nova visió exigirà en el futur una curiosa reconsideració de les troballes del període sens descartar informacions de troballes tardo-romanes o aparentment tardo-romanes.

Descobertes com la que ha realitzat M. Crusafont es produeixen poques vegades a la història de la investigació numismàtica. Per això l'obra no ha deixat de tenir un ampli ressò en l'àmbit internacional dels estudis del món bàrbar.

A.M.B.

CRUSAFONT I SABATER, M. "El caballo de Nàpols de Ferrandino (1495-1496)" *Numismatica e Antichità Classiche. Quaderni Ticinesi*. xxii. 1993, pp.295-298.

Hom tenia només vagues notícies (Cagiati) de la possible existència de cavalls emesos a Nàpols durant el brevíssim regnat de Ferran II. L'autor ja n'havia avançat la descripció i fotografia al seu *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, però el caràcter obligatoriament sistètic d'aquesta obra no li va permetre de justificar-ne l'atribució i dades complementàries que ara es comenten àmpliament. El tipus porta l'efígie de Ferran I, però l'ordinal II permet assegurar-ne l'atribució. Recordem que també en temps d'Alfons II, pare de Ferran, s'aprofitaren punxons amb l'efígie de Ferran I per a batre els cavalls d'aram.

A.M.Balaguer

CRUSAFONT I SABATER, M. *Acuñaciones de la Corona Catalano-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*. Madrid 1992

Hi ha dins la literatura numismàtica dos vessants ben definits: els llibres d'estudi i els manuals de classificació. Si als primers cal demanar-los rigor als segons han d'ésser essencialment pràctics. Això darrer no hauria de llevar rigor als segons, però això dependrà dels coneixements de la persona que els realitzi. En aquesta ocasió la mateixa persona que en va fer l'estudi ha fet ara la trasposició al manual, amb l'avantatge que, a més de l'indubtable rigor hi ha pogut afegir totes les novetats conegudes. Aquestes han estat particularment importants en l'apartat de la moneda catalana local, mercès, justament a un altra obra de l'autor. Cal felicitar també als editors Vico-Segarra per l'encert d'aquesta iniciativa.

A.M.Balaguer.

CRUSAFONT I SABATER, M. *La moneda catalana local*. Barcelona 1990

Un dels camps més inexplorats de la numismàtica catalana era el de la moneda local. Es tracta d'un ampli conjunt d'emissions monetaries sorgides d'iniciatives municipals i generalment aprovades pel rei i amb una cronologia extrema 1290-1718, encara que el gruix principal de les emissions cobreix el segle XIV-XVIII.

L'autor ha recopilat pacientment l'evidència numismàtica, que era en la seva major part inèdita i també les esparsses i poc abundants notícies documentals. La catalogació comprèn també les pel·lofes o monedes eclesiàstiques perquè malgrat llur funció d'àmbit privat, sovint actuaren també com a veritable numerari local d'us general.

Dos amplis capítols inicials ens ofereixen una anàlisi i interpretació històrica del fenomen i la seva importància a Catalunya, especialment als segles XV-XVII.

L'obra resumeix la Tesi Doctoral de l'autor, dirigida pel professor J. Fontana, el qual hi aporta una interessant introducció. L'edició ha estat a cura de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics i ha comptat amb el patrocini de la Diputació de Barcelona.

Al catàleg hom hi trobarà catalogades 1520 monedes locals civils o eclesiàstiques que son la totalitat de les fins avui conegudes, no només de la Catalunya estricta sinó de la totalitat de països que un dia integraren la Corona catalano-aragonesa. L'autor ha volgut plantejar la seva anàlisi dins el context de la moneda de curs general d'aquest grup polític, en coherència amb el seu estudi anterior sobre la majoria real. En resulta que la moneda local civil la trobem essencialment a Catalunya, amb només petites extensions a pobles propers a l'Aragó i alguns casos de Sardenya. La eclesiàstica es troba a Catalunya (inclosa la part avui francesa) i a Mallorca i només es coneix un cas valencià. Pel que fa a la moneda local civil l'autor justifica la seva extensió geogràficament com una conjugació d'una manca de petit numerari i l'existència d'uns consells municipals amb ampli marge de poder decisor.

Un pilar, doncs, fonamental de la nostra numismàtica i una parcela de l'àmbit estudiat per Botet i Sisó finalment posada al dia i actualitzada al nivell que avui hom exigeix a aquest tipus d'anàlisi.

Anna M. Balaguer.

DEPEYROT, Georges. *Le numeraire carolingien. Corpus des monnaies*. Paris 1993.

Resulta ben difícil emprendre l'anàlisi del llibre de Depeyrot. I no solament per l'agre debat que ha generat la seva publicació sinó pel dràstic assaig de revisió que proposa i que, probablement, només el temps i un seguit de comprovacions parcials podran arribar a confirmar o desmentir.

L'autor ens proposa una nova visió de la moneda carolingia sobrevolant la munió de visions parcials minucioses i potser fins estretes que la tenen aparentment closa i fraccionada. És un intent que, de segur, calia fer i per tant hi ha un mèrit indiscutible només en el fet d'haver emprès aquesta via.

En una duríssima recensió a la *Revue Numismatique*, el prestigiós Jean Lafaurie li fa un seguit de crítiques, la primera de les quals el subtitol "Corpus des monnaies". No entrarem a discutir el detall de les petites crítiques, que han estat contestades amb la mateixa contundència per Depeyrot però sí que ens sumarem a l'abast excessiu que el subtítol suggereix. Es tracta d'un catàleg sintètic i no pas d'un Corpus. També hem de dir que, estranyament, no sembla tenir la solidesa, el treball ben fet i acabat, que l'autor ens te acostumats. Així trobarem defectes en la nostra parcela: no hi consta l'òbol de Carles el Calb, ni la revisió del document de concessió d'aquest sobirà. Tampoc sembla explicable la separació dels tallers, de segur coetanis de Barcelona, Empúries i Roda en temps de Lluís el Pietós només per ésser la llegenda en dues o tres línies, en el que més aviat sembla una conseqüència de la llargaria més o menys extensa del nom de la ciutat.

Però es evident que l'autor es proposava, per damunt de tot, produir una revolució en l'encarcarada visió que seguíem tenint del mon carolingi del que fa anys i anys que no s'hi han plantejat noves hipòtesis de conjunt. I es en aquest terreny que Depeyrot voldria obrir un debat, més que no pas en els detalls que, de segur, cada especialista parcial li pot corregir. Aquí rau, doncs, al nostre parer el mèrit principal de l'obra, a partir de la qual la visió del període estudiat canvia i en tota referència ulterior se l'haurà de tenir en compte.

M.Crusafont

DEPEYROT, Georges. *Richesse et société chez les mérovingiens et carolingiens*. Paris 1994. Ed. Errance

Els estudis sobre els sistemes monetaris i els que es refereixen als sistemes econòmics solen transcórrer en paral·lel i gairebé sempre sense connexió. Certament, per a un especialista d'alguna de les dues barnques, totes dues complexes, és sempre dur i arriscat emprendre la travessia fora dels límits habituals de la pròpia temàtica.

L'autor s'equipa amb un aparell bibliogràfic exhaustiu que, amb l'anàlisi de les monedes li aporta les bases per a la seva construcció.

Als darrers anys Depeyrot ha publicat diferents estudis sobre un tema d'enorme complexitat: el transit del mon antic a l'època medieval. Els dos extrems cronològics presenten greus dificultats i justament per a l'arençada medieval parlem dels *dark ages*. Més difícil encara resulta treballar alhora dos períodes en els que, malgrat l'enllaç temporal, la frontera que hi hem creat ha deixat a banda i banda dos grups d'investigadors que ben sovint treballen amb metodologies ben diferents. Fos doncs quin fos el resultat de l'estudi, ja és un gran merit haver assajat de trencar aquesta barrera artificiosa i assajar de trobar

les claus de les transformacions entre dues etapes perfectament enllaçades històricament.

L'obra que comentem és, doncs, la continuació d'un altre estudi ja publicat: *Le Bas Empire Romain. Economie et numismatique* i es dedica a l'estudi dels dos grans períodes inicials de la història de França: el merovingi i el carolingi. Dos sistemes socials i econòmics diferents i una moneda que forçosament ha de jugar igualment un paper diferent. No es tracta únicament de l'abandó de l'or i del pas al monometalisme de l'argent sinó d'un canvi profund que hom pot assajar d'interpretar des del coneixement de l'instrument monetari.

Poques vegades els numismàtics tenen el coratge de dur tan enllà les conseqüències que es deriven dels seus estudis, conjugant amb les altres fonts d'informació i arribant a veritables conclusions que abasten la història general. Però cal no oblidar que aquesta és justament la finalitat darrerera de tot estudi i que sumar parcialitats sens construir síntesis només condueix a atomitzacions eixorques.

M.Crusafont

IBRAHIM, T. i JIMENEZ GIL, J., "Bibliografía. Numismática Hispano-Musulmana", *Numisma* 222-227, 1900, p.83-123.

Es tracta d'un primer recull de la bibliografia existent sobre la moneda andalusina. Els autors reuneixen en aquesta útil guia —la única disponible per ara— un total de 632 obres i anuncien posteriors suplementos per a completar i actualitzar el repertori.

Cal agrair i valorar molt positivament el treball pacient dels autors, ja que amb la seva publicació han fet un desinteressat però utilíssim servei als investigadors d'aquest camp.

A.M.Balaguer

IBRAHIM, Tawfiq, "Adiciones a la numismática de los Taifas del Sarq al-Andalus (404-478/1013-1085)", *Gaceta Numismática*, 103, 1991, p. 27-36.

L'autor aporta la recopilació de tretze nous tipus i variants del període i de la zona indicades en el títol que han aparegut després de l'obra bàsica de referència. Es a dir l'estudi i catalogació, encara fonamentals, de Prieto Vives.

Tawfiq Ibrahim inicia la seva aportació fent algunes reflexions sobre el terme "Sarq al-Andalus", ara en ús per a designar els territoris que la historiografia clàssica referia com a "Marca Superior" i tot incloent a més els regnes de València i Dénia. L'autor partint dels criteris que l'expressió "Sarq al-Andalus" és una simple referència de punt cardinal (Est, Orient) i que no és en època musulmana, un concepte d'especificació regional, fa notar que en alguns casos i per criteris geogràfics o històrics hauria d'incloure igualment altres taifes, com

és ara la de Múrcia o bé la d'Almeria.

Les interessants peces que presenta són descrites i comentades tot assenyalant les particularitats de cadascuna.

De la taifa de València descriu un dirhem del 404 H. i també un dinar d'Abd al-Aziz. Per a Tortosa aporta dos dirhems, un de l'any 431, completament inèdit i un altre del 451 que confirma la data del publicat per Prieto. Pel que fa a Dénia dona a conèixer una nova fracció de dinar, un dirhem del 443 H. d'aquesta seca i un altra de Segura (*Sakura*) el qual ens proporciona un nou taller monetari. De Saragossa descriu un dinar del 424 H. i una fracció del 426 H. També ens dona a conèixer un dirhem del 486 H. i un altre del 439 que també sembla de Saragossa, però que resulta d'atribució incerta. Les seques raríssimes d'Osca i de Lleida són representades també per dos nous tipus, una fracció de dinar i un dirhem respectivament.

Es tracta, en definitiva, d'una de les aportacions més notables al coneixement de l'evidència numismàtica de les taifes orientals andalusines. Treballs com el que ens ofereix T. Ibrahim en aquesta ocasió són el que poden fer avançar de forma efectiva l'estudi i el coneixement d'aquest difícil i intricat període en el que la numismàtica té encara molt a dir. Per això ens congratulem que l'autor anunci que té en curs un treball molt més ampli que abraçarà tot l'àmbit històrico-geogràfic de les taifes andalusines.

A.M.Balaguer.

NAVARRO OLTRA, V.C., "Troballa de dirhems califals a Baena (Còrdova), anys 330-400 H", *Gaceta Numismática*, 103, 1991, p. 7-15.

Es tracta de la publicació d'un conjunt de cinquanta dirhems califals conservats al Museu Arqueològic d'Alacant i del qual consta la procedència. Les cinquanta monedes foren donades al Museu per un particular l'ant 1972, juntament amb la informació que havien estat trobades a Baena, prop de la Valeriana, mas situat al terme de Baena, però prop de Doña Mencía i Nueva Carteya. També es precisava que la troballa es realitzà el 1882 i que les monedes aparegueren en una olla a sota d'una alzina. Aquesta circumstància i també el bon estat de les peces, totes senceres, fan pensar en que es tracti, efectivament, d'una selecció de peces d'aquesta troballa que podia haver estat més quantiosa.

La presentació de les monedes, emmarcades i amb la informació de procedència manuscrita al dors, dona encara més versemblança a aquesta possibilitat.

El conjunt consta de: 13 monedes d'Abd al-Rahman III; 10 d'al-Hakam, 10 de Sulayman i 17 d'Hixam una d'elles encunyada a Fes. La cronologia abraça des del 330 al 400 H.

Es tracta d'un treball ben executat i que no es limita a la classificació del material presentat, sinó que el posa en relació amb altres troballes del mateix període. Tenim, doncs una nova informació per afegir a la panoràmica general de les troballes monetàries andalusines.

A.M.Balaguer.

PELLICER I BRU, J., "El morabetín de la fiscalidad andalusí a la feudalidad leonesa (s. XII-XIII)", *Gaceta Numismática*, 112, p.33-42.

L'autor presenta les dades disponibles d'un fenomen poc conegut; el de la presència de moneda transpirinenca (angevina, melgoresa i tornesa) a la documentació de determinats cartularis del regne de Lleó.

Al mateix temps s'observa que aquestes monedes externes es cotitzen a 7 sous de diners de quatern morabatí, mentre que la moneda pròpia s'avalua a sis sous de moneda de la mateixa llei. Tot això porta a l'autor a fer una sèrie de reflexions sobre la circulació monetària al regne de Lleó durant la darrera meitat del segle XII i la primera del XIII. Així s'interroga sobre la acceptació tàcita per part dels reis lleonesos de la circulació de moneda forana i es qüestiona si el volums d'emissió de moneda pròpia eren suficients per a cobrir les necessitats del circulant. L'autor fa també algunes comparacions entre les equivalències dels diners dels diferents estats cristians penisulars amb el morabatí.

A.M.B.

MODERN I CONTEMPORANI

BALAGUER, A.M., "La moneda española de Ultramar" *España y Genova. El mediterráneo y América*, Exposición de Genova, Pabellón de España, Madrid, 1992, 179-191.

En la seva concisa revisió de les emissions monetàries hispanes al Nou Món, l'autora exposa un episodi que ha passat gairebé desapercbut pels historiadors i numismàtics. Es tracta del fet documentat que Cristòfol Colom pogué emetre moneda a les noves terres descobertes, segons una autorització que li lliuraren els Reis Catòlics abans d'empendre el seu tercer viatge. Les monedes que podrà emetre són els excel·lents d'or, es a dir ducats, amb la condició que es realitzin segons les disposicions vigents per a l'emissió d'aquest valor monetari a totes les seques castellanes des de l'any 1497.

A continuació es va exposant de forma clara i força sintètica la història de les emissions monetàries de les colònies ultramarines des que hi foren introduïdes, al segle XVI, fins a la independització d'aquells territoris al segle XIX. Il·lustren el treball les fotografies en color de les monedes del Museo Casa de la Moneda de Madrid que es mostraren en aquesta important exposició colombiana, celebrada l'any 1992 a Gènova, una de les preteses pàtries de l'enigmàtic almirall.

M.Crusafont.

CRIPPA, Carlo, "Le monete di Milano durante la dominazione spagnola 1535-1707", Milà 1990.

És el tercer volum d'una obra que té l'ambició propòsit d'abastar totes les monedes milaneses. El segon, que versa sobre el període dels Visconti i dels Sforza, ja va aparèixer fa cinc anys i els altres dos no són altra cosa, ara per ara, que esperançadors projectes.

La literatura numismàtica de Milà ja comptava amb dos valuosos antecedents, el vuitcentista tractat dels germans Gnechi i el volum cinquè del *Corpus Nummorum Italicorum*, sota el patronatge de Víctor Manuel III. Després d'aquestes dues obres, però molt especialment del volum cinquè del *Corpus*, enterament dedicat a les monedes de Milà i publicat l'any 1914, calia insistir encara en el mateix tema?

S'escau sense vacil·lació, una resposta afirmativa. El corpus és un inventari de monedes impressionant, un fabulós recull de material que certament ha estat una aportació considerable a la catalogació de les monedes italianes. Però no arriba més lluny d'aquesta fita. També cal dir que hom hi troba a faltar explicacions i aclariments sobre els diversos tipus monetaris i les circumstàncies polítiques, artístiques i econòmiques que n'acompanyen l'encunyació. Amb el *Corpus* sol, resten sense esbrinar la raresa de les monedes, les oscil·lacions de llur valoració, la riquesa dels metalls nobles que les constitueixen i les lleis que les varen fer jurídicament possibles.

A totes aquestes primordials qüestions ha intentat de respondre Carl Crippa, justificant de manera convincent el volum que tenim davant.

Les fotografies de les peces són excel·lents i els motius extra numismàtics com facsímils de crides, vistes panoràmiques, cartografia coetània, etc. són també plens d'encert.

Tanmateix la magnífica presentació del llibre no és pas la cosa més important. Si penetrem l'obra més endins a través d'una atenta lectura, aviat ens adonarem del seu valor científic. Les notes tan històriques com numismàtiques i bibliogràfiques que fan costat a les reproduccions són d'una concisió i justesa exemplars. Per assolir aquest resultat ha calgut garbellar moltes dades i la feina s'ha fet sense improvisacions i presses. S'hi descobreixen molts anys d'estudi i de metòdica informació d'un autèntic escorcollador de la numismàtica. Quants buidatges de catàlegs de venda, quantes visites exhaustives a museus públics i a col·leccions particulars s'hi endevinen !

Joan Vilaret i Monfort.

CRUSAFONT I SABATER, M. i BALAGUER, A.M., *Monedas olímpicas mensajes al mundo*, Madrid, 1990, 66 p.; *Los reversos de las monedas de los Juegos de la XXV Olimpiada Barcelona 1992, primera sèrie*, Madrid, 1991, 68 p.; *segunda serie*, Madrid, 1991, 71 p.; *tercera sèrie*, sense lloc d'edició ni data (Madrid, 1992), 80 p.; *quarta sèrie*, sense lloc d'edició ni data (Madrid, 1993), 66 p. Editats per la "Fábrica Nacional de Moneda y Timbre".

Es tracta de cinc opúscles dedicats a glossar el tema “moneda i olimpisme” per a passar després a documentar les emissions encunaydes per la *Fábrica Nacional de Moneda y Timbre* amb motiu dels Jocs Olímpics de Barcelona 1992. El primer d'aquests llibrets i que porta el títol suggerent de *Monedas Olímpicas. Mensajes al Mundo*, és d'introducció general a la temàtica dels Jocs i especialment de la moneda olímpica, la qual s'emetia ja en l'Antigüitat grega a la mateixa Olímpia.

L'obra aporta una sintètica però aclaridora panoràmica d'aquestes emissions i dedica també una sèrie de capítols a exposar els diferents episodis històrics de la continuada relació de la península ibèrica, i més concretament de Catalunya, amb Grècia, bressol dels Jocs, des d'aquesta comuna “pàtria mediterrània”, a l'arribada dels grecs a Empúries el s. IV a.C., fins la presència dels catalans a Grècia al segle XIV.

Els quatre llibrets que segueixen són dedicats a explicar i documentar els tipus que apareixen gravats en el revers de les set peces de cadascuna de les quatre sèries de monedes que comprenen el total de l'emissió. Els seus valors facials per a cada sèrie són: 80.000 ptes., 20.000 ptes. i 10.000 ptes., tots ells encunyats amb or, i quatre monedes diferents de 2.000 ptes. realitzades amb argent.

A l'anvers, comú per a les quatre sèries, s'hi representa: la Família Reial, el rei Joan Carles i el príncep Felip respectivament als tres valors de l'or, i Joan Carles i Felip a les d'argent.

Els reversos han estat dedicats a temes al·lusius a Catalunya i a Barcelona (Sagrada Família, Restes d'Empúries, Estadi de Montjuic, i Palau Sant Jordi); a artistes hispànics universals (Dalí, Velázquez, Goya i Murillo) a esports (hockey, gimnàsia, tae-kwondo, baseball, fútbol, basquet, tenis i basquet paralímpic), a temes d'olimpisme (emblema dels Jocs de Barcelona, atleta grec, flama olímpica i bandera, atletes); a esports a l'antigüitat extrets, en general, de manifestacions artístiques dels antics pobladors de la Península (l'arquer prehistòric, la barca de *Tamusiens*, el genet ibèric, i una quàdriga clàssica) i a esports populars (els castellers, pilota vasca, joc de bitlles i la corda).

Cadascuna d'aquestes variades temàtiques és glossada tot explicant-ne els seus trets més essencialment definidors, els seus antecedents, les seves repercussions i relació, en les pàgines d'aquests quatre llibrets de lectura amena. Les abundants il·lustracions relacionades amb els edificis, els esports, les obres d'art, etc., són magnífiques i han estat hàbilment seleccionades per a fer més entenedora i més suggerent l'exposició.

A.N.

CRUSAFONT I SABATER, M. “La onza de Barcelona del 1822”. *Numisma* 228. 1991. pp. 81-92.

Per una reial ordre del 1821 va ésser restablerta la seca de Barcelona en ple Trienni Constitucional. De les seves emissions es coneixien monedes d'or, aram i argent. Per a l'or hom sabia de l'existència del valor dos escuts però era un fet

desconegut que també s'haguessin emès unces. En base a documentació inèdita de la seca, l'autor demostra que es varen batre 510 peces d'unces d'or de les quals no se'n coneix encara cap exemplar. Els teus tipus han d'ésser com els de l'unça de Madrid, però amb les marques i senyals de la seca i els assejadors de Barcelona, perquè els punxons hi foren tramesos des del taller central de gravat.

A.M.Balaguer.

CRUSAFONT, M. BALAGUER, A.M., "¿Que significa la palabra peseta?". *Gaceta Numismática* 111. 1993 pp. 45-54.

Per primera vegada es justifica argumentadament l'origen català de la paraula castellana *peseta* que designa la unitat monetària de l'estat espanyol des del 1868. Malgrat el parer contrari de Coromines que afirma sens argumentar-ho que ha de derivar de *peso*, hom pot aportar dades més que suficients per a demostrar la derivació del català *peça*. Efectivament, només en català la forma *peça* indica un múltiple monetari: *peça* de 2, *peça* de 8. En aquestes condicions el diminutiu és adient per a la *peça* de 2 rals de plata perquè és el múltiple més petit del ral. En qualsevol altre llengua el diminutiu s'aplicaria a la *peça* més petita, és a dir, al mig ral o bé, com a màxim al ral, la *peça* més petita i comú. Amb acurat estudi documental es justifica el pas de la forma catalana al castellà durant la Guerra de Successió. Conseqüència notable és que la forma correcta en català de designar la unitat monetària espanyola ha d'ésser *peceta* i no pas "*pesseta*" fins avui acceptat.

A.N.

CRUSAFONT i SABATER, M. Balaguer, A.M., *Las monedas del quinto Centenario, serie IV*, sense lloc d'edició ni any, (Madrid, 1993). Editat per la *Fábrica Nacional de Moneda y Timbre*, 147 p.

La darrera de les quatre sèries de dotze monedes cadascuna, commemoratives del cinc-cents aniversari del descobriment d'Amèrica emeses per la *Fábrica Nacional de Moneda y Timbre*, prenia aspectes de la tècnica de la fabricació de la moneda com a un dels temes a il·lustrar en els seus reversos. Així trobem: un operari encunyant moneda amb martell, un molí monetari mogut per cavalls, un tallador de cospells, un encunyador a volant, una premsa d'encunyació i una màquina "Thonelier". L'explicació de les seves característiques i funcionament de totes aquestes eines i màquines permet als autors de fer una panoràmica de les tècniques d'encunyació al llarg de la història. Certament una temàtica difícil de la qual estem, precisament, tant mancats d'estudis i sobretot de visions de conjunt assequibles.

Les altres temàtiques considerades en aquesta sèrie i que glossa igualment aquest llibre són les següents: els deu premis Nobel de literatura castellana y

diferents edificis de la ciutat de Sevilla, com es ara: *La Giralda*, l'arxiu d'Indies, la *Torre del Oro* la Universitat (antigua Fàbrica de Tabac), pont de Triana. I també: Itàlica, la *Cartuja* de Sevilla i l'Exposició Universal de 1992.

Les il·lustracions són magnífiques i han estat curosament escollides.

A.N.

LAZO GARCIA, C., *Economía colonial y régimen monetario. Perú siglos XVI-XIX*, Banco Central de Reserva del Perú, Lima, 1992, 3 vols., 1222 p.

Es tracta, sens dubte, d'una de les obres més importants aparegudes darrerament sobre els problemes relacionats amb la moneda en l'àmbit geogràfic d'Hispano-Amèrica en el període colonial.

El treball es fonamenta en un coneixement profund de l'economia, de la història i també de la numismàtica. Només la conjugació d'aquestes tres matèries pot apropar-nos al coneixement de la realitat monetària i econòmica de determinat període. Però això, que sembla tan obvi, difícilment es assumit per la investigació que sovint es limita a grans interpretacions històriques o econòmiques, oblidant les ensenyances que es deriven de les mateixes monedes, o bé es circumscriu a estudis estrictament numismàtics.

Carlos Lazo ha sabut trenar tots els coneixements necessaris per donar una visió completa de la complexa realitat de l'economia i del règim monetari en el Perú colonial. Una temàtica, que com ell mateix indica, transcendeix la història del propi país i al de la seva metròpoli per a interessar igualment al sistema econòmic mundial i especialment a l'europeu, en ésser el Perú exportador de diners en metall preciosos i importador de manufactures d'Europa.

L'autor mostra que cal abandonar la idea que la colònia enviava or i argent a la metròpoli "exaccionadora", i que cal buscar la causa principal de la tramesa en el consum exacerbat d'una societat senyorialitzada. Ni tan sols la renda corresponent al fisc reial s'escapava d'aquesta norma, ja que com argumenta C. Lazo entre un 50% i un 60% dels seus ingressos es gastaven en despeses administratives abans de sortir de la colònia al segle XVI i aquest percentatge s'incrementà fins prop d'un 80% en els segles següents.

Resulta de tot plegat que el diner no s'inverteix per a dinamitzar els termes del procés econòmic, sinó que és concebut com una renda que es destina al consum i per això l'endeutament i la fallida són sempre a l'ordre del dia.

Carlos Lazo arriba a totes aquestes conclusions esgrinant pel camí un estudi minuciós basant tant en abundantíssimes dades d'arxiu com en les pròpies monedes. Així hi trobarem una completa visió de la producció de moneda i dels seus condicionaments, de la circulació monetària, del valor dels metalls, del sistema monetari i de la legislació que el regia, de la organització de les seques i les tècniques i processos d'encunyació, etc.

El volum tercer es dedica a donar les xifres de la producció monetària de les seques de Lima i del Potosí partida per partida, segons les dades de la documentació conservada en els arxius del Perú i de Bolívia i entre els anys 1626-